

**2600 සම්බුද්ධත්ව ජයන්තිය සඳහා
පුරාවිද්‍යාත්මක උපදෙස් මත ප්‍රතිසංස්කරණය වන
හඳුගල කන්ද පුරාණ ගල්ලෙන් රජ මහා විහාරය**

අනුරාධපුරය ගැන සඳහන් කරන කවර විටක වුව ප්‍රථමයෙන්ම අපට සිහි ගැන්වෙනුයේ අපේ ඉපැරණි බෞද්ධ සංස්කෘතික උරුමය සංකේතවත් කරන රුවන්වැලි සෑය වැනි අති පූජනීය සිද්ධස්ථානයන් ය. එම තේජාන්විත ස්මාරකයන් ට හිමි වැදගත්කම නිසා, එම පැරණි යුගයට අයිති ආගමික හා ඓතිහාසික වටිනාකමකින් යුතු තවත් බොහෝ පුණ්‍ය භූමි ජන අවධානයට එතරම් පාත්‍රවී නැතැයි කිවහොත් එය අසත්‍යයක් නොවේ. ක්‍රි. පූර්ව සිව්වන සියවසෙහි රජ කළ පන්ඩුකාභය රජුගේ පාලන සමයේ සිට අවුරුදු දෙදහසකට අධික කාලයක් අගනුවර ලෙස පැවති අනුරාධපුර ශුද්ධ භූමියෙහි තදාසන්න පෙදෙස්වල එවැනි ඓතිහාසික නටබුන් විසිරී පවතී.

බොහෝ දුරට නටබුන්ව පවතින එවැනි පුණ්‍ය භූමියක් අනුරාධපුරයට සැතපුම් විසි දෙකක් පමණ දුරින් ඊසාන දෙසින් කැලෑ පෙදෙසක පිහිටි රත්මල්ගහවැව නමැති ගමෙහි පිහිටා තිබේ. හඳුගල ගල් ලෙන් විහාරය නමැති මෙම පුණ්‍ය භූමියට ළඟා වීමට රත්මල්ගහවැව හන්දිය සිට කැබිතිගොල්ලුව මාර්ගයේ තවත් සැතපුම් දෙකක් පමණ යා යුතු වේ. ආගමික හා සංස්කෘතික වැදගත්කමකින් යුතුව සියවස් ගණනකට පෙර පැවති මෙම ගල්ලෙන් විහාරයේ නටබුන් දැන් එහි දක්නට ඇත. මෙම ගල් ලෙන් විහාරය පිහිටි ගල් පර්වතය, හාත්පස පිහිටි තැනිතලා භූමියේ සිට අඩි තුන් සියක් උසට පිහිටා ඇත. එහි උස, මුහුදු මට්ටමේ සිට අඩි 648 කි. උතුරුමැද පළාතේ සම්ප්‍රදායික පුරාණ ගමක් නිරූපනය කරණ පරිසරයකට මැදිවී කැපී පෙනෙන ලෙස එම ගල් පර්වතය පිහිටා ඇත. විවිධ ප්‍රමාණවල ගල් ලෙන් හතළිස් පහක් පමණ මෙහි දක්නට ඇති අතර ඉන් බොහොමයක කොරම් කොටා ඇත. ඒවා වාසය කිරීමට හිතකර

වන සේ පිළියෙල කරන ලද බව ඉන් පෙනී යයි. සමහර ගල් ලෙන් කඳු බිමෙහි තරමක් උසින් පිහිටා ඇති බැවින් එම ස්ථානවලට ළඟාවීම තරමක් දුෂ්කර වේ. භාවනානුයෝගීව සිටි සිල්වත් හික්සුන්ට වාසය කිරීමට කදිම නිසංසල පරිසරයක් එහි තිබුණි යයි සිතිය හැක. හාත්පස පිහිටි කැළැබද පරිසරයෙන් ඉස්මතුවී පෙනෙන මෙම ගිරි ශිඛරයෙහි එක පැත්තක ගෝලාකාර වූ, තරමක් ලා පැහැති ගලක් දක්නට ඇත. දුරක සිට බලන්නෙකුට එය අහස් කුසෙහි දර්ශනය වන පුන්සඳ සිහි ගන්වයි. මේ හේතුව මුල් කරගෙන “සඳුගල” නැතිනම් හඳුගල යන නම ව්‍යවහාරයට පත්වුණි යයි සිතිය හැක.

කාලයාගේ ඇවෑමෙන් මෙන්ම වරින් වර සිදුවූ දකුණු ඉන්දියානු ආක්‍රමණ සහ දේශගුණික වෙනස්වීම් ද, ඒවා නිසා සිදුවූ ජල හිඟයන්, හෝග පාලවීම්, සාගත ආදී කටුක අත්දැකීම් ආදිය ද හේතු කොට ගෙන අනුරාධපුර රාජධානිය අවසන් වීමත් සමගම මෙම ප්‍රදේශවල පිහිටි අන් සියලු සිද්ධස්ථානවලට සිදුවූ බේදජනක ඉරණම හඳුගල ගල් ලෙන් විහාරයට ද අත්වුණි. මෙම ප්‍රදේශ ජනාවාසවලින් තොර වීමත් සමගම හාත්බද පෙදෙස් සහ කැළැ බවට පත්වී සියවස් ගණනක් මුළුල්ලේ මෙම පූජා භූමිය හා විහාරය අභාවයට යෑම සිදුවුණි.

1815 වර්ෂයේදී මුළු ලංකාවේම පාලන බලය නතු කර ගත් බ්‍රිතාන්‍යයන් මෙරට නටබුන් වී ඇති ශිෂ්ටාචාරය ගැන අවබෝධයක් ලබා ගැනීම කෙරෙහි ඉමහත් උනන්දුවක් දැක්වූහ. ඒ අනුව මෙරට පැරණි සෙල් ලිපි අධ්‍යයනය කර ලේඛන ගත කිරීම සඳහා බ්‍රිතාන්‍ය පාලකයන් විසින් 1878 වර්ෂයේ දී ජර්මන් ජාතික ශිලාලේඛන විශේෂඥයකු වූ ආචාර්ය එඩ්වර්ඩ් මලර් පත්කර ඇත. “ලංකාවේ පැරණි ශිලා ලේඛන” යනුවෙන් 1893 දී ඔහු පළ කළ අධ්‍යයනයෙහි විස්තර දක්වා ඇති ලෙන් ලිපි 172 අතර හඳුගල දක්නට තිබී ලෙන් ලිපි තුනක් ගැන ද විස්තර එහි ඇතුළු කර ඇත.

1890 වර්ෂයේදී පුරාවිද්‍යා දෙපාර්තමේන්තුව පිහිටවනු ලැබිණ. බ්‍රිතාන්‍ය ජාතික සිවිල් සේවකයකු වූ එච්. සී. පී. බෙල් මහතා ප්‍රථම කොමසාරිස්වරයා ලෙස පත් කෙරිණ. උතුරුමැද පළාතේ පුරාවිද්‍යාත්මක ගවේෂණ වල නිරතව සිටි බෙල් මහතා 1892 වර්ෂයේ දී හඳුගල පූජා භූමියෙහි දින දෙකක් ම ගත කර ඇත. විහාරස්ථානයෙහි නේවාසිකව සිටි මහලු හික්සුන් වහන්සේගේ සහයෝගය ද ලබා

ගෙන එකුමා මෙම ගල් පර්වතයෙහි ළඟාවීමට හැකිව තිබී සෑම ගල් ලෙනක්ම මෙන්ම විහාරස්ථානයේ පැවති නටඹුන්ද අධ්‍යයනය කර ඇත. 1892 වර්ෂය සඳහා ඔහු පළ කළ වාර්ෂික වාර්තාවෙහි හඳුගල ගැන මෙසේ සඳහන් කර ඇත.

“හඳුගල කන්දෙහි සම්පූර්ණ දින දෙකක් ගත කළා. එම කඳුවැටිය වත්තේ වැවට නිරිත දිගින් සැතපුම් 3 1/2 ක් පමණ දුරින් පිහිටා ඇත. ගල්පව්වෙහි මැද, වල ගැසී ඇති අතර කඳුවැටියේ වම්පසින් හා දකුණු පසින් පැතිරී ඇති කැළෑ පෙදෙස්වල මුදුනක් මෙන් ලොකු කළුගල් මතුව ඇත. සාපේක්ෂ ලෙස එතරම් වැදගත්කමක් නොමැති මෙම කන්දෙහි සෙල් ලිපි සහිත ගල් ලෙන් ගණනාවක්ම දක්නට ඇත... කඳු මුදුනට නැගීමට ඇති ගල් පඩි පෙළ, මුදුනෙහි ඇති නටඹුන් වූ දාගැබ සහ ගල් ලෙන් රාශිය මිහින්තලා කඳුවැටිය සිහි ගන්වයි. මෙම ස්ථානය ඊට දෙවැනි වනුයේ එහි ඇති වැඩි දකුම්කළු බව නිසා පමණි. පැහැදිලි ලෙසම විවිධ යුගවලට අයත් වූ, එකිනෙකට ළඟ ළඟින් මැනවින් සංරක්ෂණයව පවතින ගල් ලෙන් ලිපි සංඛ්‍යාව අනුව මෙම ස්ථානය, සෙල් ලිපි අනුව සැසඳීමේදී මිහින්තලයට සමාන වේ. මෙම විහාරස්ථානයෙහි පුස්තකාලයෙහි පුස්තකොළ පොත් එකතුව දිස්ත්‍රික්කයේ ඇති වටිනාම එකක් බවත් ඉන් වැඩි සංඛ්‍යාවක් ආගමික නිබන්ධන බවත් පැවසේ.”

1942 වර්ෂයේ දී මෙම ස්ථානයෙහි ගවේෂණයක යෙදුණු සී. ඩබ්ලිව්. නිකොලස් මහතා, ගල් ලෙන් වලින් සෙල් ලිපි තිහක් සොයා ගෙන ඇත. ඒවා සොයා ගනු ලැබුවේ “බොහෝ වේලා කඳු නැග, පල්ලම් බැස, ප්‍රපාතයන් මඟ හැරීම සඳහා ගමන් මඟ වෙනස් කරමින්” යැයි තමා මුහුණ පෑ දුෂ්කර අත්දැකීම් ඔහු විස්තර කර ඇත. හඳුගලින් ඔහු සොයාගෙන ඇති සෙල් ලිපි තිහ මහාවාර්ය සෙනරත් පරණවිතාන මහතා විසින් “ලංකාවේ ශිලා ලේඛන” යනුවෙන් 1970 දී පළ කළ ග්‍රන්ථයෙහි ඇතුළු කර ඇත. නිකොලස් මහතා සඳහන් කර ඇති පරිදි මෙම සෙල් ලිපිවලින් දාහතරක් ක්‍රි. පූර්ව දෙවන සියවසට ද තවත් දාහතරක් ක්‍රි. පූ. පළමුවන සියවසට ද ඉතිරි දෙක ක්‍රි. වර්ෂ පළමුවන සියවසට ද අයත් වේ.

මෙහි දක්නට ඇති ගල් ලෙන් සියල්ලෙහි ම මෙන් කටාරම් කොටා ඇත. ලෙනක විවෘත පෙදෙසේ උඩ කොටසේ කටාරම්

කෙටිමෙන් ලෙන තුළට වැසි ජලය කාන්දු වීම වැළැක්වීමෙන් ලෙන තුළ වාසය කරන භික්ෂූන්ට වර්ෂාවෙන් ආරක්ෂාවීමට හැකි වේ. හඳුනාගැනීමේ ක්‍රමයේ වැදගත්කම වූ ස්ථානවල පිහිටි ගල් ලෙන්වල පවා කටාරම් කොටා තිබීමෙන් හැඟවෙනුයේ එවැනි අපහසු ස්ථානවල පවා භාවනානුයෝගී භික්ෂූන් වාසය කර ඇති බව ය.

හඳුනාගැනීමේ දක්ෂතාව ඇති සෙල් ලිපි සියල්ලකම මෙන් සටහන් කර තිබෙනුයේ එම ලෙන් පූජා කිරීම් පිළිබඳව ය. සෙල් ලිපි තිහෙන් විසි අටකම සඳහන් කර තිබෙනුයේ ඒවා සහ සසුනට පූජා කර ඇති බව ය. මේ එවැනි සෙල් ලිපියකි.

1. “උපතිස - නෙරහ බග්ගිය ලෙනෙ අගන - අගනන - වතුදිස සගයෙ”
2. “නියනෙ”

මෙහි අර්ථය වනුයේ උපතිසයාගේ බාල සොහොයුරියගේ ලෙන, පැමිණි නොපැමිණි සතර දිසාවේ සංඝයා වහන්සේලාට පූජා කළ බව ය.

මෙරට ට බුදු සසුන හඳුන්වා දෙනු ලැබුයේ ක්‍රි. පූර්ව 247 සිට 207 දක්වා පාලනය කළ දෙවනපෑතිස් රජුගේ කාලයේ දී ය. සංඝ සාසනය මෙරටෙහි ඇතිවූයේ ඉන් අනතුරු වය. මෙම ලෙන් සංඝයා වහන්සේලාට පූජා කරන ලද්දේ සඳහන් වී තිබීමෙන් බුදු සසුන මෙරටෙහි ස්ථාපිත වීමෙන් පසු කාල වලදී මෙම ලිපි කොටා ඇතැයි කිව හැක. කෙසේ වුවද, ලිපි දාහතරක අක්ෂර ක්‍රි. පූර්ව දෙවන සියවසේ බ්‍රාහ්මී අක්ෂර වලට ද තවත් දාහතරක අක්ෂර ක්‍රි. පූ. පළමු සියවසේ බ්‍රාහ්මී අක්ෂරවලට ද සමාන බැවින් හඳුනාගැනීමේ ලිපිවලින් අඩක් පමණ ක්‍රි. පූ. දෙවන සියවස තරම් පැරණි වෙතැයි අනුමාන කර ඇත. අනුරාධපුරයේ අති පූජනීය අටමස්ථාන අතරින් දෙකක් වන ජය ශ්‍රී මහ බෝධිය සහ චූළාපාරාමය ක්‍රි. පූර්ව දෙවන සියවසේ ඇති වුවත් සෙසු සිද්ධස්ථාන හයම ඉන් අනතුරුව ඇතිවීම නිසා හඳුනාගැනීමේ ඉතිහාසය එම සිද්ධස්ථාන හයේ ඉතිහාසය ට වඩා පැරණි ලෙස සැලකිය හැකිවේ. පර සතුරු ආක්‍රමණවලින් සිදුවූ විනාශයන් හා කාලායාගේ ඇවෑමෙන් අනතුරුව හඳුනාගැනීමේ ක්‍රමයේ තිබී මෙම පැරණි ලෙන් විහාරයෙහි ඉතිරිව තිබෙනුයේ දාගැබක සහ වෙනත්

ගොඩනැගිලිවල නටබුන් ද කඳු මුදුනට නැගීමට තනා තිබී ගල් පියගැට පෙලෙහි කැබලිද පමණි.

1892 වර්ෂය සඳහා වූ බෙල් ගේ වාර්තාවට හඳුගල විහාර ගොඩනැගිල්ලක ඡායාරූපයක් සහ එහි ගල් ලෙනක පියස්සෙහි ඇඳ තිබී බිතු සිතුවමක ඉතිරිව තිබී කොටසක රේඛා චිත්‍ර සටහනක් ද අමුණා ඇත. එම රේඛා සටහන මිනුම් දෙපාර්තමේන්තුව විසින් පරිමාණයට අදින ලද්දකි. එම සිතුවම් කැබැල්ලෙහි පිරිමියකුගේ සහ ස්ත්‍රියකගේ සිරුරුවල කොටස් කිහිපයක් දැක්වේ. පිරිමියාගේ හිස සහ දෙපා දක්නට නැති අතර ස්ත්‍රියගේ මුහුණ සහ දෑත් වල කොටස් නිරූපණය වී ඇත. චිත්‍රයේ කෙළවරක බෙර දෙකක් ද දක්නට ඇත.

චිත්‍රයෙහි නිරූපිත දෙපොළ ගේ ඇඳුම් පැළඳුම් අනුව ඔවුන් නාට්‍ය රංගන ශිල්පීන් දෙදෙනෙකු බව පෙනේ. හඳුගල පිහිටි විශාලතම ගල් ලෙන් පියස්සෙහි ඇඳ තිබී මෙම බිතුසිතුවම වැනි තවත් සිතුවම් එහි තිබෙන්නට ඇත. 1892 දී මෙම පුද බිම ගවේෂණය කිරීමෙන් පසු තම වාර්ෂික වාර්තාවට ඇතුළු කළ යුතු වඩාත්ම හොඳ නිදසුන ලෙස බෙල් එය තෝරා ගන්නට ඇතැ යි සිතිය හැක. “ලංකාවේ ශිලා ලේඛන” යන මැයි 1970 දී මහාචාර්ය සෙනරත් පරණවිතාන පළ කළ පර්යේෂණ අධ්‍යයනයෙහි මෙම දිවයින පුරා පිහිටි සෙල් ලිපි 1274 ක විස්තර ඇතුළු කර ඇත. එම සෙල් ලිපි අතරින් තිස් නවයක අකුරු කොටා තිබෙනුයේ දකුණේ සිට වමට කියවෙන ලෙසට යයි එහි සඳහන් කර ඇත. එම විරල ගණයේ ලේඛන ක්‍රමයේ එක සෙල් ලිපියක් හඳුගල සෙල් ලිපි අතර වීම විශේෂ කරුණක් ලෙස සඳහන් කළ යුතු වේ.

මෙම විහාරස්ථානයට වැඩක් පූජා කරණ ලදැයි සෙල් ලිපියක සඳහන් වන අතර, හඳුගලට සැතපුම් භාගයකින් පමණ දුරින් පිහිටා ඇති විහාරස්ථාන වැඩ එය විය හැක. පැරණි විහාරය ගිරි ශිඛරයකට මැදිව උස් බිමක පිහිටා තිබී අතර, එහි දක්නට ඇති ගල් දෙබොක්කාවල, පොකුණු මෙන් සැදී ඇති ගල් වලවල් ආදියෙහි වැසි ජලය නොඅඩුව පිරී තිබෙන්නට ඇත. නේවාසිකව සිටි හික්ෂුන්ගේ අවශ්‍යතා බොහෝ දුරට ඉන් පිරිමසා ගන්නා ලදැයි සිතිය හැක.

මෙම ගිවිසුම යටතේ සිටින අවධානය ප්‍රධාන නිරීක්ෂණය කරණ විට දිස්වනුයේ මනස්කාන්ත දර්ශනයකි. සැකසුම් ගණනක් ඔබ්බෙන් එක දිසාවක රුවන්වැලිසෑය, අභයගිරිය, ජේතවනාරාමය මෙන්ම තවත් දිසාවක මිහින්තලා පර්වතය සහ එහි දාගැබ් ද පහසුවෙන්ම දැක ගත හැක.

දිගු කලක් ම නටබුන් වී පැවති මෙම ඓතිහාසික සිද්ධාස්ථානයේ පැරණියේ පැවති ශ්‍රී විභූතිය නැවතත් ඇති කරලීම සඳහා අවුරුදු දෙදහසක් පමණ කල් ඇවෑමෙන් විශාල සංරක්ෂණ ව්‍යාපෘතියක් 2600 සම්බුද්ධත්ව ජයන්තියට සමගාමී ව 2011 ජනවාරියේ දී ආරම්භ කරන ලදී. පුරාවිද්‍යා දෙපාර්තමේන්තුවේ උපදෙස් සැලකිල්ලට ගෙන මෙම විහාරස්ථානයේ නව අධිපති කැඳවූවේ සමීක ස්වාමීන් වහන්සේගේ නායකත්වය යටතේ එම වැඩ කටයුතු සිදුවෙමින් පවතී.

පී. වීරසේකර
(ශ්‍රී. ලං. ප. සේ. විශ්‍රාමික)

හඳුගල විහාරයේ ලෙන් සෙල් ලිපි

අනුරාධපුරෙන් සැතපුම් 22 ක් ඊශාන දෙසින් කහටගස්දිගිලිය - කැබිතිගොල්ලෑව පාර සහ මැදවච්චිය - හොරොච්චනාන පාර බෙදෙන රත්මල්ගහවැව සතර මංසන්දිය ඔස්සේ හඳුගල විහාරයට ළඟාවිය හැක. එම හන්දියේ සිට කැබිතිගොල්ලෑව පාර දිගේ සැතපුම් දෙකක් පමණ ගොස් බටහිර දෙසට (වමට) දිවෙන ගුරු පාර දිගේ අප්පුවැව පසු කර තව සැතපුම් දෙකක් ගිය පසු හඳුගල කන්ද පාමුලට ළඟා විය හැක. එදෙසට ගමන් කරන විට තරමක් දුරින් සිට වුව වනපෙනට උඩින් හඳුගල කන්ද දිස්වේ.

පුරාවිද්‍යා කොමසාරිස් එච්. සී. පී. බෙල් මහතා 1892 දී මෙම ඓතිහාසික භූමියට ගොස් ඒ පිළිබඳව මෙසේ විස්තර කර ඇත.

“හඳුගල කන්දෙහි පුරා දවස් දෙකක් ගත කළෙමි. මෙම ගල් පව්ව වත්තේවැව සිට නිරිත දිගින් සැතපුම් 31/2 ක් ඔබ්බෙන් පිහිටා ඇත. ගල් පව්වෙහි මැද, වල ගැසී ඇති අතර කඳුවැටියේ වම්පසින් හා දකුණු පසින් පැතිරී ඇති වන පෙතෙහි මුදුනක් මෙන් ලොකු කළුගල් එහි මතුව ඇත. සාපෙක්ෂ ලෙස එතරම් වැදගත් කමක් නොමැති මෙම කන්දෙහි සෙල් ලිපි සහිත ගල් ලෙන් අඩු වශයෙන් විස්සක් වත් දක්නට ඇත. මෙහි අවරුදු තිහක් වාසය කර ඇති මහළු හිකුළුව, සඟ සසුනේ නීති රීති වඩාම දැඩි රාමඤ්ඤ නිකායට අයත් වේ. ඔහු මෙන්ම ඔහුගේ ගෝල හික්ෂුන්ද ඉතාම සුහදශීලීවූ අතර එහි තිබේ ගල් ලෙන් පුද්ගලිකව පෙන්නුම් කළහ.”

“කඳු මුදුනට නැගීමට ඇති ගල් පඩි රැස, කන්දෙහි මැද පමණ තනා ඇති පන්සල, කඳු මුදුනෙහි ඇති නටබුන් වූ දාගැබ සහ ගල්ලෙන් රාශිය, මිහින්තලා කඳු සිහි ගන්වයි. මෙම ස්ථානය එතැනට දෙවැනි වනුයේ දකුම්කළු බවින් පමණි. පැහැදිලි ලෙසම විවිධ යුග වලට අයත් වූ, එකිනෙකට ළඟ ළඟින් මැනවින් සංරක්ෂණයව පවතින

ගල් ලෙන් ලිපි, සංඛ්‍යාව අනුව සලකන විට මෙම ස්ථානය මිහින්තලේට සමාන වේ. මෙම විහාරයේ පුස්තකාලයේ පුස්තකාල පොත් එකතුව දිස්ත්‍රික්කයේ ඇති වටිනාම එකක් වන බවද ඉන් වැඩි සංඛ්‍යාවක් ආගමික නිබන්ධන බවත් පැවසේ.”

මිහින්තලෙහි කුඩා ආකෘතියක් වන හඳුගල පිළිබඳ මෙම කෙටි වුවද පැහැදිලි විස්තරයට තවත් කරුණු ස්වල්පයක් එකතු කළ හැක. කඳු මුදුන, මුහුදු මට්ටමේ සිට අඩි 648 ක් වන අතර හාත්පස භූමි භාගයේ සිට අඩි 300 ක් පමණ උඩින් පිහිටා ඇත. කඳු මුදුනෙහි ද, බෑවුම් සහ කඳු පාමුල අසලද කටාරම් කෙටු ගල් ලෙන් හතළිහක් පමණ දක්නට ඇති අතර ඒවායෙහි ක්‍රි. පූර්ව දෙවන හා පළමුවන සියවස් වලටද ක්‍රි. ව. පළමුවන සියවසටද අයත් බ්‍රාහ්මී අක්ෂර වලින් ලියැවූ සෙල් ලිපි තිහක් ඇත. 1942 දී මම පළමුවෙන්ම මෙම විහාරයට ගිය අවස්ථාවේදී බෙල් මහතා ලද ප්‍රියජනක අත්දැකීම මටද හිමි වූනි. මෙම හුදකලා ආරණ්‍යයේ වාසය කළ ස්වාමීන්වහන්සේ ට සිටි එකම සහායකයා වන ළමා වියෙහි වූ ශිෂ්‍ය නම සමග ඔහු සෑම ලෙනකටම මම කැටුව ගියේ ය. මෙම ගවේෂණය සඳහා මුළු දවසම ගතවූනි. දළ වශයෙන් වයඹ දෙස සිට ගිනිකොණ දෙසට වන මෙම කන්ද එක කෙළවරක සිට අනෙක් කෙළවරට සැතපුම් භාගයක් පමණ දිගට විහිදේ. විවිධ ගල්ලෙන් වලට ළඟාවීම සඳහා කැලෑව පිරමින් ද කඳු ප්‍රපාත වලින් බේරීම සඳහා ගමන් මග වෙනස් කරමින් කිහිප වරක්ම කඳු නගිමින් බසිමින් යාමට සිදු වේ. මුදුනෙහි පිහිටි එක ලෙනක සිට නිරිත දෙසට බලන විට සැතපුම් 18 ක් දුරින් පිහිටි මිහින්තලේ පැහැදිලිව ම දිස්වේ. මෙම පැරණි ස්ථානය අවුරුදු හැටකට පෙර බෙල් මහතාට දිස්වුණු තත්වයෙන්ම තවමත් පවතී. විහාර පොත් ගුලෙහි පුස්තකාල පොත් කිසිවක් නැත. තමා මෙහි වාසයට පැමිණීමට පෙර තම නිකායේ මූලස්ථානයට ඒවා ගෙන යන්නට ඇතැයි දැන් වාසය කරන ස්වාමීන්වහන්සේ අනුමාන කරයි.

පුදුමයකට මෙන් (ලෙන් - සෙල්ලිපි මිස) ගලක කොටනු ලැබූ එකම සෙල් ලිපියක්වත් හඳුගල කන්දෙහි තවමත් සොයාගෙන නැත. දැනට සම්පූර්ණයෙන්ම නටබුන්ව පවතින ප්‍රධාන හා කුඩා ස්ථූප තනා තිබී ගල් තලා ප්‍රදේශය අසල කැනීම් සිදුකළ හොත් විශේෂයෙන්ම පොළොවට යටි තිබිය හැකි සෙල් ලිපි මතු වීමට ඉඩ ඇත. දැනට හෙළිවී නැති විහාරයේ පැරණි නමද එවිට හෙළිවිය හැක.

ලෙන් - සෙල් ලිපි තියෙහි අඩංගු දෑ ඇසට පෙනෙන අයුරින් පිටපත් කර පහත දක්වා ඇත. ඉන් සමහරක් පුරාවිද්‍යා දෙපාර්තමේන්තුවේ පවත්නා පිටපත් සටහන් සමග ආචාර්ය එස්. පරණවිතාන මහතාගේ කාරුණික අනුග්‍රහය යටතේ සසඳා ඇත.

1. ක්‍රි. පූ. සි 1 පරුමක බකිනිය වෙලහ ලෙනෙ අහලි පුත පරුමක දතහ ලෙනෙ සගස
2. ක්‍රි. පූ. සි 1 පරුමක උගපියික තිසහ ලෙනෙ වතුදිසික සගයෙ නියතෙ
3. ක්‍රි. පූ. සි 2 පරුමක නග පුත තිසහ ලෙනෙ සගස
4. ක්‍රි. පූ. සි 1 පරුමක ගොඩහ මරුමකනක උටලිය මතය උපසික හුමනය ලෙනෙ
5. ක්‍රි. පූ. සි 2 සගස ලෙනෙ බත විතගුතස ... වෙලස ලෙනෙ (ප) රුමක ... සමස ලෙනෙ
6. ක්‍රි. ව. සි 1 සිද්ධ(ම්) පනදික කුඩහනෙයහ පුතෙ මදුක අබහ ලෙනෙ සග නියතෙ
7. ක්‍රි. පූ. සි 2 ගපති වෙලු පුතන නිති බතිකන සගස බක දතහ ලෙනෙ
8. ක්‍රි. පූ. සි 1 නක නකරක වපි හමික උපසක දතහ ලෙනෙ උපසක හුම ව ලෙනෙ සගස
9. (අ.) ක්‍රි. පූ. සි 2 බට දටහ...
(මෙම සෙල් ලිපියේ කෙළවරක් මත පසුව සෙල් ලිපියක් කොටා ඇති නිසා කොටසක් මැකී ඇත. ඉහත දැක්වෙනුයේ ඉතිරිවී ඇති කොටසය.)
9. (ආ) ක්‍රි. පූ. සි 1 අනුලපි වපි හමික පරුමක මහවෙට්ලිය ලෙනෙ සගස
(ඉහත ලිපියට අඩක් මතු පිටින් එසේ දැක්වේ)

10. ක්‍රි. පූ. සි 1 න රහ මතය උපසික සමනය
ලෙනෙ වතුදිස සස පති බපික
11. ක්‍රි. පූ. සි 1 නකොදපිකෙ වපි හමික පරුමක මහදතහ පුත
පරුමක දිගදටහ ලෙනෙ සගස
12. (අ) ක්‍රි. පූ. සි 2 බමණ සුග පුත පුසදෙවස... ලෙනෙ
(මෙම සෙල් ලිපිය මත, පසු කලෙකදී තව එකක්
කොටා ඇතත් එහි වැඩි කොටස කියවිය හැක.)
- 12 (ආ) ක්‍රි. පූ. සි 1 (ඉහත සඳහන් ලිපිය මත පහත විස්තරය කොටා
ඇත.)
මිත තෙරහ බකිනිය උපසික රුවලය ලෙනෙ
වතුදිසික සගස
12. (ඇ) ක්‍රි. පූ සි 2 ඉහත ලිපියට පහළින් -
පරුමක අබිජිය ලෙනෙ කුදකිසහ ලෙනෙ
සගයෙ නියතෙ
13. ක්‍රි. පූ. සි 1 දත තෙරහ මතය උපසික තිසය ලෙනෙ ජෙට
පුත තිසහ එක මකතන පරුමක පඩිතහ පුතහ
වතුදිසික සගස
14. ක්‍රි. පූ. සි 1 උපතිස තෙරහ බගිනිය ලෙනෙ අගත අනගත
වතුදිස සගයෙ තිසහෙ
15. ක්‍රි. පූ. සි 1 පරුමක බමණහ පුත දනුකය ගතහ ලෙනෙ
සගස
16. ක්‍රි. පූ. සි 2 අගත අනගත වතුදිස සගස බත සටහ ලෙනෙ
උඩ සිට පහළට ජේලිය -
පරුමක අබහ ලෙනෙ සගස
17. ක්‍රි. පූ. සි 1 උපසික රුගය ලෙනෙ උපසික තිසය ලෙනෙ
උපසික සිවය මකටන අගත අනගත වතුදිස
සගස
18. ක්‍රි. පූ. සි 2 පරුමක කතිසට සුමන පුත පරුමක පටකන
සතස සගස

19. ක්‍රි. පූ. සි 1 වතුදිසික සගයෙ නියතෙ පැමක ගුදහ අබක උවසික හුජටය ලෙනෙ
20. ක්‍රි. පූ. සි 2 පරුමක බම පුත පරුමක තිසහ ලෙනෙ
21. ක්‍රි. පූ. සි 2 බත නගහ ලෙනෙ සගස
22. ක්‍රි. පූ. සි 2 බත නගහ ලෙනෙ සගස මතල ගමික පුත ගමික තිසහ ලෙනෙ
23. ක්‍රි. ව. සි 1 සි(දධම්) උපසක අබහ මලි උවසක සගහ ව උවසික ලිය ව සග නියතෙ දස පරිකරෙ උවසික
24. ක්‍රි. පූ. සි 2 පරුමක තිස පුතහ ලෙනෙ සගස දුතකහ
25. ක්‍රි. පූ. සි 2 බත නගහ ලෙනෙ
26. ක්‍රි. පූ. සි 1 පරුමක අබහ පුතහ පරුමක ගුදහ ලෙනෙ වතුදිසික සගය
27. ක්‍රි. පූ. සි 2 ගහ ලෙනෙ සගස

සෙල් ලිපිවලින් දාහතරක් ක්‍රි. පූ. 2 වන සිය වසටද තවත් දාහතරක් ක්‍රි. පූ. 1 වන සිය වසටද තව දෙකක් ක්‍රි. වර්ෂ 1 වන සිය වසටද අයත් වේ. රාජවංශිකයකු ලෙනක් පරිත්‍යාග කළ බව දැනගන්නට නොමැත. එමෙන්ම කවර ලේඛනයක්වත් රාජ්‍ය පාලන කාලයක් අනුව හෝ සටහන් වී නැත. සෙල් ලිපි දහයක්ම පරිත්‍යාග කළවුන් ලෙස ස්ත්‍රීන්ගේ නම් සඳහන් වේ. සමහර ලෙන් දෙදෙනෙකු හෝ ඊට වැඩි දෙනෙකු විසින්ද සෙසු ඒවා තනි පුද්ගලයින් විසින්ද පරිත්‍යාග කර ඇත. පරිත්‍යාග කළවුන් තනතුරු හෝ පදවි අනුව මෙසේ වර්ග කළ හැක.

ප්‍රධානීන් (පරුමක) 11; පරුමක වරුන්ගේ පුතුන් 3; පරුමකලාගේ බිරින්දෑ වරු 1; පරුමකගේ මුතුබුරෙකගේ මව්වරු 1; තෙරනුන්ගේ සොහොයුරියන් 2; තෙරනුවකුගේ මව් 1; හික්ෂුන් (බට) 7; වැව් අයිතිකරුවන් (වපි හමික) 3; දුනු ශිල්ප කණ්ඩායමක නායක (දනුකය) 1; ගම්මුලාදැනීන් (ගමික) 1; ගෘහපතියකුගේ (ගපති) පුතුන් 1; බ්‍රාහ්මණයන්ගේ (බමත) පුතුන් 2 ; අනන්‍යතාවය දක්වා නොමැති

පුරුෂයන් 3; අනන්‍යතාවය දක්වා නොමැති ස්ත්‍රීන් 6;

සෙල් ලිපි වල සඳහන් ස්ථාන නාම මෙසේ ය. - පනදික, නක - නකර, අනුලපි, නකොදපික සහ මටලගම. මේවා සියල්ලම විහාරයට ආසන්නයේ පිහිටි ඒවා විය හැක.

සී. ඩබ්ලිව්. නිකොලස්

(ලංකාවේ වන සත්ව සංරක්ෂණ දෙපාර්තමේන්තුවේ ප්‍රථම අධ්‍යක්ෂ ලෙස සේවය කළ සී. ඩබ්ලිව් නිකොලස් මහතා (1898 - 1964) පුරාවිද්‍යාත්මක හා සෙල්ලිපි අධ්‍යයනවල පුළුල් ලෙස නිරතවුණු ගවේෂකයකි. ඉහත ලිපිය ඔහු විසින් 1953 වර්ෂයේ දී "ලංකා ඓතිහාසික සඟරාවේ" පලකළ ලිපියක අනුවාදයකි.)

හඳුගල විහාරය

මේ ලිපියේ අරමුණ හඳුගල විහාරයේ ඓතිහාසික නාමය අනාවරණය කරගැනීමට ප්‍රයත්න දැරීමත් එහි වංශකථාව, පවතින සාධක ඇසුරින් අනු පිළිවෙලකට සකස් කිරීමත් ය.

දෙවනපෑතිස් මහ රජතුමන් ගේ කාලයට - ක්‍රි. පූ. 250 - 210 - අයත් වන හඳුගල විහාරය අක්කර හත්සියයකට වඩා පැතිර ගිය භූමි ප්‍රදේශයක විහිදී පිහිටි අතිශයින් සුන්දර වූ අති පෞරාණික වන සෙනසුනකි. එය පිහිටියේ අනුරාධපුර දිස්ත්‍රික්කයේ මැදවව්විය මැතිවරණ කොට්ඨාශයේ කුඤ්චුට්ටු කෝරළේ හුරුලු පළාතේ මැදවව්විය - හොරොව්පතාන මාර්ගයේ තුන්වන කි. මී. කණුවෙන් කි. මී. තුනක් පමණ වූ උතුරු දිසාවෙනි. පැතිරී ගිය මහා පර්වතයක බෙහෙවින් ඍජු රේඛා දෙකකට බෙදී යන පරිද්දෙන් පිහිටි ලෙන් සහිත වූ ගල් කුළු වලින් ගහන මේ සුවිශාල කඳුයායේ මුදුන, මුහුදු මට්ටමේ සිට අඩි 648 ක උසකින් යුක්තය. මේ මුදුන් ගලෙහි ඉපැරණි සුන්දර කුඩා වෛතාසක නෂ්ටාවශේෂ දැකිය හැකිය. මෙහි අනෙක් කඳු මත ඉපැරණි වෛතාස පහක නෂ්ටාවශේෂ විද්‍යාමාන වෙයි. යථෝක්ත මුදුන් ගලේ සිට අවට පරිසරය නරඹද්දී පෙනෙන දර්ශනය අතිශයින් වමන්කාරජනක ය. මිහින්තලේ මහා සෑය, අනුරාධපුර රුවන්වැලි දාගැබ, අභයගිරිය, ජේතවනය, මිරිසවැටිය ආදී වෙහෙර ද රිටිගල කඳුයාය ප්‍රමුඛ කඳුවැටි පෙළද ඉතා පැහැදිලිව මේ ස්ථානයට දර්ශනය වෙයි. මැද උස් වූ බේසමක මැද සිටින කළ එහි උස්ව ගිය වටරවුම පෙනෙන්නේ යම්සේද, එපරිද්දෙන් එහි පැතිර ගිය සුවිසල් තැනිතලාව කෙළවර වටා ඇතින් පිහිටි කඳු පෙළ වෘත්තාකාරයෙන් දිස්වෙයි. මේ දර්ශනය මොන තරම් විත්තාකර්ශනීය ද යත් එහි ගිය අයෙකුට එකී කඳු මුදුනෙන් බැස යාම ශෝකය දනවන සුළුය.

මිහිඳු මහ රහතන් වහන්සේ විසින් මේ රටට බුදු සමය හඳුන්වා දුන් ක්‍රි. පූ. තෙවන සියවසට අයත් පූර්ව - බ්‍රාහ්මී අක්ෂරයෙන් ලියූ

ලෙන් ලිපි පසලොස්කන්ද අපර-බ්‍රාහ්මී අක්ෂරයෙන් ලියූ ලෙන් ලිපි සොළසක් ද මේ විහාරයේ විද්‍යාමාන වෙයි. එයින් පූර්ව-බ්‍රාහ්මී යුගයට අයත් එකී ලෙන් ලිපි පසලොස්කන් තෝරා ගත් ලෙන් ලිපි තුනක් වත්මන් සිංහල අනුවාදන් සමග මෙහි දැක්වේ.

‘ගහනි වෙලු පුනන නිණි බනිකහ ගගග බන දනහ ලෙනෙ’
(ගාහපති වෙලුගේ පුනනවූ තුන් සොහොයුරන් ගේ - හතෘ දත්තගේ ලෙන සඟ සතු කරන ලදී)

‘බන නගහ ලෙනෙ ගගග මනලි ගමික පුන ගමික නිගහ ලෙනෙ’
(හතෘ නාග ගේද මාතලි ගමේ ගමිපතිගේ පුත් වූ ගමිපති තිස්ස ගේද ලෙන සඟ සතු කෙරිණ)

‘පරුමක සමුදහ ලෙනෙ අගන අනගන චතුදිස ගගග’
(ප්‍රමුඛ සමුද්‍ර ගේ ලෙන වැඩි නොවැඩි සංඝයා පිණිස පුදන ලදී)

හදගල විහාරයේ පිහිටි අපර-බ්‍රාහ්මී යුගයට-(ක්‍රි. ව. පළමුවන සියවස තරම්) අයත් ලෙන් ලිපි දහසයෙන් තෝරා ගත් ලෙන් ලිපි තුනක් එහි තුනන සිංහල අනුවාද සමග පහත පළ වේ.

‘නක නකරක වපි හමික උපසක දනහ ලෙනෙ උපසක හුම ව ලෙනෙ ගගග’
(නක නකරක වැවේ හිමිකරු වූ දත්ත උපාසක තැන ගේද හුම උපාසක තැන ගේද ලෙන සංඝයාගේ ප්‍රයෝජනය පිණිස ය.)

‘අනුලපි වපි හමික පරුමක මහ වෙබලිය ලෙනෙ ගගග’
(අනුලපි වැවේ හිමිකරු වූ ප්‍රමුඛ මහ වෙබලි ගේ ලෙන සංඝයාට ය)

‘නකොඩපික වපි හමික පරුමක මහ දනහ පුන පරුමක දිග දනහඩ ලෙනෙ සගස’
(නකොඩපික වැවේ අයිතිකරුවූ ප්‍රමුඛ මහා දත්තගේ පුත්වූ ප්‍රමුඛ දීඝදත්ත ගේ ලෙන සංඝයාටය)

මෙ පරිදි පුරාවිද්‍යාත්මක සාධක අනුව මෙම විහාරයේ ආරම්භය දේවානම්පියතිස්ස මහ රජතුමාගේ කාලයට (ක්‍රි. පූ. තෙවෙනි සියවසට) අයත් වෙයි. එතැන් සිට එහි පළමුවෙනි සියවස තරම් තෙක් අපර - බ්‍රාහ්මී සමයට අයත් ලෙන් ලිපි විද්‍යාමාන වෙයි.

ක්‍රි. ව. පළමුවෙනි සියවසේ පමණ සිට මෙහි ශිලා ලේඛන දක්නට නොලැබෙන්නේ කවර නම් කරුණක් නිසාදැයි විමසා බැලීම උචිතය. වලගම්බා මහ රජතුමන් කල ක්‍රි. පූ. 89-77 වසර දොළොසක් පුරා ලක්දිව පැවති බැමිණිටියාසායන් රාජ්‍යත්වය උදෙසා කියා බ්‍රාහ්මණයා විසින් රැහුණේ සිදුකළ දුර්දාන්ත ත්‍රස්ත උපද්‍රව නිසාත් ක්‍රි. පූ. 103-89 තෙක් වූ කාලය තුළ පිළිවෙලින් පුලහත්ථ, බාහිය, පනයමාර, පිලියමාර, දායක යන පංඤ්ච ද්‍රවිඩ ආක්‍රමණිකයන් අනුරාධපුර රාජධානිය යටත් කොට ගෙන සිටි නිසාත් එකල ලක්දිව බලවත් විපක්තියකට මුහුණ දුන්නේ ය. ලක්දිව ඉපැරණි බෞද්ධ විහාර මෙන් ම හදගල වන සෙනසුනද එකී ආපදාවෙන් පීඩිත ව හුදෙකලාව හික්මුණු නැතිවීමෙන් හිස් බවට පත් වන්නට ඇත. ක්‍රි. ව. පළමුවෙනි සියවසෙන් පමණ පසු මෙහි සෙල්ලිපි අවිද්‍යාමාන වන්නේ ඒ හේතුව නිසා විය යුතුය.

හදගල විහාරය නිසැකව ම ඉපැරණි ආරණ්‍ය සේනාසනයකි. වාරිනානුකූල කමටහන් ගෙන භාවනා වැඩීමට අතිශයින් යෝග්‍යවූ පරිසරයක් අදත් එහි විද්‍යාමාන වෙයි. ළඟාවීමට අතිශයින් දුෂ්කර වූ ස්ථානවල පවා කටාරම් කෙටූ ඉපැරණි ගල් ලෙන් මෙහි ඇත. මායාකාරී ලෝකයෙන් ඉවත්ව කාය චිත්ත විවේකයෙන් යුතුව, එකඟ වූ සිහින් ප්‍රභාස්වර වූ චිත්තය උපදවා නිර්වාන මාර්ගයේ යාමට උපස්තම්භක වූ කුරුලියෙන් පරික්ෂිප්තව හුදෙකලාව ගිය ගල් ලෙන් මෙහි පැවතීම එයට හේතුවයි. පර්වත ප්‍රදේශයට වැටෙන වැසි දියෙන් උපත ලද ජල මාර්ගයන් ගෙන් මෙහි පරිසරය ප්‍රාණවත්ය. මෙහි ගල් කුළු ඇසුරු කළ වන විල් ඉපැරණි යුගයේදී ගල් වඩුවන්ගේ මනා හැකියාවෙන් හැඩ ගැන්වී දර්ශනීය පොකුණු බවට අනුවර්තීත ය. විහාරයට අවශ්‍ය ජල පහසුව මින් සිදුවිය. ප්‍රධාන කඳු මුදුනේ සිට අවට බලන විට එහි භාත්පස ඇත ක්ෂිතිජය තෙක් එක දිගට පැතිරී ගිය මහා කැනිතලාවත් එහි පිහිටි ඉපැරණි වැව් රාශියත් පෙර දවසක කෘෂිකාර්මික කටයුතු සඳහා යොදා ගැනුණු බව නම් නිසැකය. වත්මන් හදගල විහාරයට අයිති ඉපැරණි විහාරගම වැව කි. මී. 1/2 ක් පමණ සමාසන්නයෙහි උතුරින් පෙනේ. ඒ ඓතිහාසික යුගයේ සිට අද දක්වාත් මෙහි පවත්නා ගල් ලෙන් පහේ පමණ පෙර දවස නේවාසික වූ සියගණන් හික්මුණු සිව්පස පහසුවෙන් සැපයෙන්නට ඇති බවට මේ පරිසරය අදත් සාක්ෂ්‍ය සපයයි. විහාරයට වටා වූ ප්‍රදේශය පුරා සමෘද්ධිමත් ජනගහනයක් එදා ජීවත්වන්නට ඇත.

හඳුගල විහාරයේ පිහිටි ක්‍රි. පූ. යුගයට අයත් ගල් ලෙන් ලිපියක් සහිත වූ, පැතිරී ගිය ගල් පියස්සෙන් යුතු අති විශාල ගල් ලෙන් එකී ගල් පියස්ස පුරා ඉපැරණි කල විතු ඇඳ තිබූ බවට සාධක ශේෂ වී පවතී. දැනට එහි ශේෂව පවත්නා විතු ධනේඛයේ අසංකීර්ණ වූ නර්තන සඵ පිලියෙන් ද අඛරණින් ද හෙබි තේජාන්විත වූ ආරෝහපරිණාහ සුවිශාල ශරීරයෙන් යුත් ශක්තිමත් පුරුෂයකුගේ ලයාන්විත වූ රංගාභිහශික්ත නර්තනය ප්‍රේක්ෂකයකුට වමන්කාරය දනවන්නේ ම ය. ශරීරයෙන් සුවිශාල බව සුඛනමය වූ ශරීරාංගවල ලලිතාකාර රිද්මයානුකූල වලනයද ශේෂව ඇති වාම හස්තයේත් එහි අතැඟිලිවලත් පෙනෙන රංගාභිතය ඒ ඓතිහාසික යුගයේ ලක්දිව ප්‍රචලිතව පැවති තාණ්ඩව නර්තනයේ කුශලතා ආශ්චර්යය සපුරා අසිරියක්ම බව නිසැකවම නිගමනය වෙයි. මේ අසහාය පුරුෂයාගේ අභිමුඛයෙහි මාදංග හේරියක් මත වැතිරුණු තවත් බෙරයකි. ඒ අසලම නර්තනයේ යෙදෙන ලලනාවක ගේ ශේෂව පවත්නා දෙ අත්වලින් එහි අතැඟිලි වලින් ලලිතාකාරයෙන් කුට ප්‍රාප්ත වූ ලාසා රංගනය නිරූපිත ය. මේ සිතුවම්වල රේඛා කරණයත් වර්ණ සංකලනයත් ක්‍රි. පූ. 5 ශතකයට අයත් වන සීගිරි විතු හා සමාන වෙයි. එහෙයින් මේ සිතුවම් සීගිරි විතු සම්ප්‍රදායේ සමකාලීන බවක් හෝ ඊට පූර්ව සමයකට අයත් බවක් හෝ පෙනී යයි. ක්‍රි. ව. 4, 5 සියවස් තරමේ දී පමණ මේ විහාරයේ සිදුවූ ප්‍රතිසංස්කරණයකදී මේ විතු නිර්මාණය වන්නට ඇතැයි සිතේ.

මේ ඉපැරණි විහාර සංකීර්ණය අද හැඳින්වෙන්නේ 'හඳුගල' නමිනි. මෙහි එක් ගලක කොටා ඇති සඳ ලකුන හේතුවෙන් මේ නම ප්‍රභවය වී යැයි විශ්වාසයක් පවතී. එහෙත් එවන් අල්ප වූ කෘතිම ලකුණක් නිසා හඳුගල නම ඇතිවිය යයි සිතනු දුෂ්කර ය. එහෙයින් මේ නාම ප්‍රභවයට හේතුවූ වෙනත් ස්වාභාවික භූවිෂමතා ලක්ෂණයක් වේ ද යි පිරික්සා බලනු වටී. සමස්ත විහාර සංකීර්ණය ම ආවරණය වන පරිද්දෙන් සිදුකළ ගවේෂණයේදී මේ නාම ප්‍රභවයට තුඩු දුන්නේ යයි සිතිය හැකි භූවිෂමතා ලක්ෂණය අනාවරණය විය. මේ විහාර භූමියේ 'සතර මහ නිදානේ' නමින් හැඳින්වෙන ගල් පර්වතයකි. එහි යාම අතිශයින්ම දුෂ්කර ය. ඒ සඳහා ඉවසීමත්, විමසීමත් අත්‍යවශ්‍ය ම ය. එකී ගල් පර්වතයට සමාසන්නයේ සුවිශාල ලිපි ගල් තුනක් වැනි ගල් කුලු තුනක් මත රඳා පවතින 'බෝලගල' යනුවෙන් හැඳින්වෙන

සුදු පාටට හුරු ගෝලාකාර වූ සුවිශාල ගල් පර්වතයකි. ස්වභාව ධර්මයේ අපූර්වාකාර වූ නිර්මාණයක් වන මේ ගෝලාකාර වූ ගල් පර්වතය ඇත සිටි නරඹන්නෙකුට දිස්වන්නේ උදාගිරෙන්/අවරගිරෙන් පායා එන/බැස යන පුත් සඳ මඩල-පූර්ණ වන්ද මණ්ඩලය පරිද්දෙනි. මේ ඓතිහාසික විහාරයට 'හදගල' යන අර්ථයක් වන නාමය ප්‍රදානය වීමට තුඩුදුන් ස්වාභාවික භූවිෂමතා ලක්ෂණය වේ. මේ පැරණි ලක්දිව වැසියෝ ස්වභාව ධර්මය නිරීක්ෂණය කොට එයින් මොන තරම් වමන්කාරයක් අත්දැකූහ දැයි මෙයින් නිගමනය වෙයි.

'හදගල වෙහෙර' යනු පාලි භාෂාවට නැගු කළ 'වන්දගිරි විහාරය' නම් වේ. ලලාට ධාතුවංශයේ ක් සිංහල ධාතුවංශයේ ක් සඳහන් වන පරිදි දෙවනපෑතිස් මහ රජ කුමන්ගේ (ක්‍රි. පූ. 250-210) බාල සොහොයුරු වූ උපරාජ මහානාග විසින් සන්දගිරි (වන්දගිරි/සඳගිරි විහාරය) කරවන ලදී. එය රුහුණේ තිස්සමහාරාම දාගැබට නුදුරු ව පිහිටි සඳගිරි දාගැබ හැටියට ඇතැම් දෙනා සැලකුවත් සි. ඩබ්ලිව්. නිකොලොස් සූරිත්ගේ අදහස පරිදි රුහුණේ එකී සඳගිරි දාගැබේ ඉතිහාසය ක්‍රි. ව. දොළොස්වන සියවසින් එහාට නො යන්නකි. ඒ මතය ගරු කරන්නේ නම් මේ හදගල විහාරය - වන්දගිරි විහාරය - වූ කලී උපරාජ මහානාග විසින් එකුමන් අප්‍රසන්න වූ අත්දැකීමක් හේතුවෙන් අනුරාධපුර රාජධානිය අතහැර රුහුණට පලා යාමට ප්‍රථමයෙන් දෙවනපෑතිස් මහරජකුමන්ට සහාය වෙමින් අනුරාධපුර රාජධානියෙහි උපරාජ ව පාලන කටයුතු මෙහෙයවූ කාලයෙහි - මිහිඳු මා හිමියන් ලක්දිවට වැඩ බුදු සසුන පිහිට වූ සමාසන්න කාලයෙහි - කරවන ලද හදගල විහාරය හැටියට සිතිය හැකිය. සමාන නමින් ඉපැරණි විහාර කිහිපයක්ම ලක්දිව විවිධ ප්‍රදේශවල විද්‍යාමාන වන බව මෙහිදී සිහිපත් වෙයි. දෙවනපෑතිස් මහරජු විසින් මිහිඳු හිමියන් ප්‍රමුඛ මහ සඟන උදෙසා අටසැට ලෙන් සහිත මිහින්තලේ කර වූ පරිද්දෙන් සැතපුම් 18 ක් පමණ වූ සෘජු දුරකින් නැගෙනහිරට හා උතුරට බරව පිහිටි මේ හදගල කඳුයායේ ලෙන් සතළිස් පහක් පමණ වූ හදගල මහ සඟන උදෙසා උපරාජ මහානාග විසින් කරවීම, සහෝදරත්වයේ මූර්තියක් වන බව හැඟෙන්නේ මිහින්තලයට හදගලක්, හදගලට මිහින්තලයත් පැහැදිලි ව ම දර්ශනය වන නිසා ය.

ක්‍රි. ව. පස්වන සියවසේ බුද්ධඝෝෂ තෙරුන් ලියූ විසුද්ධිමග්ගයේ කම්මට්ඨානගහණ නිස්දේසයේ 'ආවාස' ගැන කියන 'පාචිනඛණ්ඩරාජ' ආරණ්‍ය සේනාසනයක් ගැන සඳහන් වෙයි. 'පාචිනඛණ්ඩරාජය' විසුද්ධිමග්ග ටීකාවේ අරුත් ගන්වන්නේ 'පාචිනඛණ්ඩරාජනි' පුරත්ථිමදිසායං පබ්බතඛණ්ඩානං අන්තරේ වනරාජ්ඨානං' යනුවෙනි. විසුද්ධිමාර්ග මහාසන්නයේ එය සිංහලයට නගන්නේ 'පූර්වදිග පර්ව ඛණ්ඩයන් අතුරෙහි වන රාජයක් ඇති කැනස යෙත්' යන ආකාරයටය. ඉපැරණි අනුරාධපුර නගරයෙන් නැගෙනහිරට බරව පිහිටි මහා ගල් කුළු පේළි සහිත ආරණ්‍ය විහාරය යනුවෙන් මෙය වත්මන් සරල සිංහලයට නැගිය හැකි ය. හදුනාගැනීමේ භූවිෂමතාව, එනම් ගල් කුළු පේළි සහිතවූ මහා වනයක් අනුරාධපුර නගරයේ සිට එය පිහිටි දිසාවක්, ස්ථානයක් හේතුවෙන් ඓතිහාසික පාචිනඛණ්ඩරාජය වර්තමාන හදුනා ගත බව බොහෝ දුරට සැලකිය හැකිය.

ඓතිහාසික සාධක අනුව පාචිනඛණ්ඩරාජය පිහිටියේ විත්ත-පබ්බතය කිට්ටුව බව සී. ඩබ්ලිව්. නිකොලස් මහතා ප්‍රකාශ කොට ඇත. මේ විත්තපබ්බතය අනුරාධපුර දිස්ත්‍රික්කයේ නුවරගම් පළාතේ කන්දරා කෝරළේ කහටගස්දිගිලිය - රත්මලාගහවැව මාර්ගයේ පස්වෙනි සැතපුම් කණුවෙන් සැතපුම් කාලක් පමණ බටහිරට වන්නට පිහිටි වත්මන් නැට්ටුකන්ද හැටියට මහාවාරිය පරණවිතාන විසින් මහාවංශාදී සාහිත්‍ය මූලාශ්‍ර ද ඇසුරින් හඳුනාගනු ලැබීය. දුටුගැමුණු මහරජතුමන්ගේ යුද්ධ සේනාධිපති වූ නන්දිමිත්‍ර යෝධයාගේ උපන් ගම නැට්ටුකන්දේ ඇති ලෙන් ලිපියේ 'පරුමක නදීක පුත පරුමක මිත්ත ලෙනෙ අගත අනගත චතුදිග ශගශ දිනෙ' යනුවෙන් එහි සඳහන් වන පරිදි එකී ලෙන කරවන ලද්දේ නන්දිමිත්‍ර යෝධයා විසිනි. ඓතිහාසික 'විත්තපබ්බතය' හැඳින්වීම නැට්ටුකන්ද වූ කලී වත්මන් හදුනාගැනීමේ කී. මී. 06 ක් පමණ නුදුරින් ගිනිකොනින් පිහිටියකි. එහෙයින් ඓතිහාසික පාචිනඛණ්ඩරාජය වත්මන් හදුනා ගත විට හැකි බවට මෙහි පෙර කළ සඳහන වැඩිදුරටත් සවිමන් වෙයි.

පාචිනඛණ්ඩරාජයට සම්බන්ධ විසුද්ධිමග්ගයේ සඳහන් කථා ප්‍රවාක්තිය මෙහි සිංහලයට නගන්නේ කරුණු තුනක් සඳහා කර ගැනීමට ය. ඉන් පළමුවැන්න නම් එය හදුනා ගත විට හැකි බවට මෙහි පෙර කළ සඳහනට තවත් සාධකයක් ඉන් මතු කර ගත හැකි නිසා ය. අනෙක

නම් එදා ලක්දිව විසූ මහා සංඝරත්නයේ අල්පේච්ඡ ජීවිතය එයින් මැනවින් පැහැදිලි වන නිසා ය. තෙවෙනි හේතුව නම් තුනුරුවක් කෙරෙහි අවලංගු ශ්‍රද්ධාව ඇති සත් පුරුෂ ජනයාට එයින් පහත් සංවේගය ජනිත කෙරෙන නිසාය.

කුලපුත්‍රයෝ දෙදෙනෙක් අනුරාධපුරයෙන් නික්ම ථූපාරාමයෙහි පැවිදි වූහ. ඒ දෙදෙනා ගෙන් එක් හික්ෂුන් වහන්සේ කෙනෙක් විනයනය පුහුණු කොට පස් වස් ඇතිව පවරා පාචිනඛණ්ඩරාජ නම් වන අරණට වැඩි සේක. අනෙක් හික්ෂුන් වහන්සේ ථූපාරාමයෙහිම වැඩ විසූ සේක. පාචිනඛණ්ඩරාජයට වැඩි හික්ෂුන් වහන්සේ එහි බොහෝ කාලයක් විසූ සේක ස්ථවිර බවට පත්ව, 'මෙහි මා වසන විහාරය කාය විත්ත විවේකයට සුදුසුය. එබැවින් මාගේ යහළුවු තෙරුනට ද මේ බව දන්වමි.' යි සිතූ සේක පාචිනඛණ්ඩරාජයෙන් නික්ම අනුක්‍රමයෙන් ථූපාරාමයට පැමිණි සේක.

ඒ තෙරුන් දුටු සමාන වස් ඇති ථූපාරාමවාසී තෙරහු පෙර ගමන් කොට පා සිවුරු පිළිගෙන වතාවත් කළාහු ය. පාචිනඛණ්ඩරාජයෙන් වැඩි ආගන්තුක තෙරුන් වහන්සේ සෙනස්තට වැඩ, මාගේ යහළුවු ථූපාරාමවාසී තෙරුන්දැ බොහෝ කාලයක් අනුරාධපුර නගරයෙහි වසන හෙයින් දැන් ගිතෙල් හෝ පැණි හෝ පාන වර්ගයක් හෝ මට එවන දෑ ය'යි සිතූසේක. එහෙත් රාත්‍රියෙහි එවැනි උපස්ථානයක් නොලද උන්වහන්සේ 'පසු දින පහන් වූ කල දායකයන් විසින් එවන් ලද කැඳ ද කැවිලි ද මට එවති' යි සිතූ සේක. එවැනි සංග්‍රහයක් ද නොලැබූ උන්වහන්සේ 'දායකයන් ඒවා විහාරයට නොඑවා පිඬු පිණිස ගමට වැඩි කලට පිළිගන්වතියි සිතූ සේක එක් විදියක හැසිර, හන්දක් පමණ වූ කැඳිත්තක් ලදින් එය ආපන ශාලාවෙහි වැඩ හිඳ වැළඳු සේක.

ඉක්බිත්තෙන් ආගන්තුක තෙරහු 'මෙසේ නිබඳව ලැබෙන කැඳ නැති වුවත් දහවල් දන් වේලේ උවසු උවැසියන් ප්‍රණීත වූ ආහාර පිළිගන්වති' යි සිතූහ. දිවා දන් වේලේ පිඬු පිණිස හැසිර ලද ආහාර ස්වල්පය වැළඳු ආගන්තුක තෙරුන් වහන්සේ ථූපාරාමවාසී තෙරුන් වහන්සේගෙන් "වහන්ස හැම කල්හි ඔබ වහන්සේගේ යැපීම මේ ආකාරයට සිදුවේද" යි විචාළ සේක. "එසේය, ඇවැත්නි" යි ථූපාරාමවාසී තෙරුන් ගේ පිළිතුර විය. එකල්හි ආගන්තුක තෙරුන් වහන්සේ "

ස්වාමීනී මා වසන පාචිනඛණ්ඩරාජිය එක සතුව වැවුණු තුරුලිය විසන් සෙවණින් ද මුව විට තෙක් පිරි උතුරා යන දියෙන් පිරි වන විලින් ද, සුලභ වූ ආහාරපාන සහිත වූ සිව්පසයෙන් ද ආස්‍ය වූ වාසය කිරීමට ඉතා පහසු වන සෙනසුනකි, එයට යමු” යි ආරාධනා කළ සේක. එවිට ථූපාරාම තෙරුන් වහන්සේ අනුරාධපුර නුවර දක්ෂිණ ද්වාරයෙන් නික්මුණු සේක් කුඹල් ගමට යන මඟට පිළිපත් සේක. එකල්හි ආගන්තුක තෙරහු “වහන්ස, කුමක් හෙයින් මේ මාර්ගයට පිළිපත් සේක්ද” යි විමසූහ. ථූපාරාමවාසී තෙරුන් වහන්සේ, “ඇවැත්නි ඔබ පාචිනඛණ්ඩරාජ සෙනසුනෙහි ගුණ වර්ණනා කළා නොවේ ද ? එහෙයින් ඒ වන සෙනසුනට යන මඟට පිළිපත්නෙමි” යි වදාළ සේක. එවිට ආගන්තුක තෙරහු, මේසා දීර්ඝ කාලයක් ථූපාරාමයෙහි වසන ඔබ වහන්සේට එහි තමා සතු කිසියම් අතිරේක පිරිකරක් - භාණ්ඩයක් - නැද්දැයි විමසා සිටි සේක. “එසේය ඇවැත්නි මා සතු අන් කිසිත් එහි නැත. එහි මා පරිභෝග කළ ඇඳ ද පුටුව ද සඟ සතුය. එහෙයින් ඒවා නිසි අයුරින් සකස් කොට තබා සෙනසුන ඇමද පිරිසිදු කොට පිළිවෙළකට තබා ආයෙමි. මගේ ජීවිත යාපනයට තුන් සිවුර ද පාත්‍රය ද මා සමග ය” යි ථූපාරාම වාසී තෙරහු වදාළාහු ය. එකල්හි ආගන්තුක තෙරහු “ඇවැත්නි මගේ තෙල් භාජනයද වහන් පසිම්බුව ද එහි තබා ආවෙමි” යි ථූපාරාමවාසී තෙරහුට දන්වූහ. එවිට ථූපාරාමවාසී තෙරුන් වහන්සේ “ඇවැත්නි, එක් දිනක් විසූ තැන ඔබ විසින් මෙතෙක් භාණ්ඩ තබන ලද ද” යි විවාළ සේක. “ එසේය වහන්ස” යි ආගන්තුක තෙරුන්ගේ පිළිතුර විය. එකල්හි පහන්ව ගිය සිත් ඇති ඒ ආගන්තුක තෙරුන් වහන්සේ ථූපාරාමවාසී තෙරහුට වැද සිටිමින් “වහන්ස ඔබ වැන්නන්ට හැම තැනම ආරණ්‍යවාසය ම ය, ථූපාරාමය වනාහී මෙකප බුදු වූ කකුසඳ, කෝණාගම, කාශ්‍යප, ගෞතම යන සතර බුදුවරයන්ගේ පටි ධාතුය, බඩරාවය, නහන කඩය, දකුණු අකු ධාතුය යන පාරිභෝගික ශාරීරික ධාතුන්ගේ නිධාන ස්ථානය, ලෝවාමහපායෙන් සැප වූ දහම් ඇසීමද රුවන්වැලි සෑ දෑක්මද සසුන් බඹසර පිළිපත් තෙරුන් දෑක්ම ද ලැබෙන බුදුන් උපන් කලක් මෙන් හැඟෙන තැනකි. එහෙයින් ඔබ වහන්සේ ථූපාරාමයෙහිම වසන සේක්වා” යි කියා දෙවන දවස ථූපාරාමයෙන් නික්ම පාචින-ඛණ්ඩරාජියට පැමිණි සේක.

මේ කථාවේ දැක්වෙන පරිදි පාච්චනිකයෙහි ගුණ ඇසුරු පුපුරාමවාසී තෙරුන් වහන්සේ එකී සෙනසුනට යාමට අනුරාධපුර නගරයේ දකුණු දොරින් නික්ම කුඹල්ගමට යන මාවතට පිළිපන් සේක. අනුරාධපුර නගරයේ සිට මාර්ග කිහිපයකින් හඳුගලට යාහැකි වුවද එයින් මිහින්තලේ, කහගස්දිගිලිය, රත්මල්ගහවැව හරහා හඳුගලට යාම වඩාත් පහසුය. පුපුරාමවාසී තෙරුන් වහන්සේ මේ මාවත් අතරින් මිහින්තලේ හරහා හඳුගලට වැටුණු පෞරාණික මාර්ගයට අවතීර්ණ වූ බව හැඟේ.

තවද පාච්චනිකයෙහි ගුණ අතර ඡායා උදක සම්පන්නවීම ද සිව්පසය පහසුවෙන් ලැබීමද සඳහන් විය. හඳුගල විහාර සංකීර්ණය සහ වූ තුරු ලතා වියනින් ද ජල මාර්ග වලින් ද, විවිධ පරිමාණයේ පොකුණුවලින් ද සිදුවන ජල පහසුවෙන් ද යුක්ත ය. තව ද එහි ක්‍රි. ව. පළමුවෙනි ශතකයට පමණ අයත්, පෙර ද මෙහි සඳහන් කළ හඳුගල ලෙන් ලිපි තුනක ම එහි ගල් ලෙන් කරවූවන් අතරින් ලෙන් තුනක් කරවා ඇත්තේ වැව් තුනක පෞද්ගලික හිමිකරුවන් වූ දත්ත උපාසක ප්‍රමුඛ මහා වෙබලි මහාදත්ත ගේ පුත්‍ර වූ ප්‍රමුඛ දීසදත්ත යන හවතුන් විසිනි. “නක නකරක වපි හමික දත” අනුලපිවහමික පරුමක මහ වෙබලි, නකොඩවපි හමික පරුමක මහ දතහ පුත පරුමක දිග දත යනුවෙන් එකී ලෙන් ලිපිවල මේ තිදෙනා ගැන සඳහන් ය. මේ වැව් හඳුගල විහාර සමාසන්නයේ පිහිටි ඒවා සේ පෙනේ. අද වුවද හඳුගල විහාරයට අයත් විහාරගම වැව එහි සිට කි. මී. 1/2 ක් පමණ උතුරින් පිහිටා ඇත. හඳුගල විහාරයේ මුදුන් කන්දට නැග අවට බැලූ විට එහි තැනිතලාවේ පිරි ඉතිරි යන වැව් දාහතරකට වැඩි ප්‍රමාණයක් අදත් දර්ශනය වෙයි. හඳුගල අවට පැතිරුණු මහා තැනිතලාව එකල මේ වැව් දියෙන් දියවර ලැබ කෘෂිකර්මයෙන් දියුණුව පැවති බව නිසැකය. යථෝක්ත කථා වස්තුවේ සඳහන් ප්‍රාචීනඛණ්ඩරාජිය - හඳුගල එදා එහි වැඩ සිටි මහ සඟනට සිවුපසය ඉතා පහසුවෙන් සපයන්නට ඇත්තේ මේ පරිසරයේ සුඛිත මුදිත වූ සැදහැවතියන් විසිනි. පාච්චනිකයෙහි තෙරුන් පුපුරාම මහා විහාරිය දායක-කාරකාදීන් ගෙන් බලාපොරොත්තු වූ සුඛෝපභෝගී ආහාර පානයන් එසේ උන්වහන්සේ අපේක්ෂා කළේ ඒවා පාච්චනිකයෙහි සැප පහසු මධුර ආහාර පාන වල සිය දෛනික අත්දැකීම් හේතු කොටගෙන විය යුතුය.

හඳුනා ගැනීමේ ක්‍රමයේ වැදගත්කම මැනවින්ම මැනවින්ම කොට්ඨාශයේ 'මැනවින්ම' නාමය කෙසේ ප්‍රභවය වීදැයි අප්‍රකට ය. ඓතිහාසික 'පාච්චිනියානුවන්' වර්තමාන මැනවින්ම නමෙහි පරිණාමයට පත්ව සැඟවී ගිය සේ පෙනේ. පාච්චිනියානුවන් > පාච්චිනියානුවන් > පැරැණි ජනයා > මැනවින්ම > මැනවින්ම > මැනවින්ම > මැනවින්ම සේ එකී ගබඩා පරිණාමය සිදුව ඇති බව පෙනේ. එසේ සලකන හොත් එකී ප්‍රදේශයට එම නම ඇතිවූයේ හඳුනා ගැනීමේ විභාගයේ තවත් අතිරේක ව්‍යවහාරයක් වූ පාච්චිනියානුවන් නාමය හේතු කොට ගෙන ය. දඹුල්ල ලෙන දඹුල්ල, කළුමනුදුර > මුල්කිරිගල යනාදී නම් එකී ප්‍රදේශවලට දායාද වූයේ එකී පෙදෙස්වල පිහිටි ඓතිහාසික සුවිශේෂ මහා විහාර නාම ඇසුරින් වීම මෙයට අනුබල දෙන සාධක වෙයි.

සී. ඩබ්ලිව්. නිකොලස් සූරිත්ගේ අදහස පරිදි බුද්ධදාස මහ රජතුමන්ගේ දෙටු පුත් පළමුවෙනි උපතිස්ස මහ රජතුමන් විසින් (ක්‍රි. ව. 365-406) ධර්මපාල විහාරය යළි පිළිසකර කළ බවට දක්වෙන මහාවංස සඳහන් ධර්මපාල විහාරය යනු පාච්චිනියානුවන් වෙයි. ඓතිහාසික පාච්චිනියානුවන් වත්මන් හඳුනා ගැනීමේ හැකි බවට මෙහි කරුණු දක්වූ හෙයින් හඳුනා ගැනීමේ විභාගයේ ඇති සුවිසල් ගල් ලෙනක පියස්සේ ඇති, පෙරද මෙහි විස්තර කළ නර්තන අභිනයෙන් යුත් ඉපැරණි චිත්‍රය නිර්මාණය වන්නට ඇත්තේ යථෝක්ත උපතිස්ස මහ රජුන් විසින් කළ ප්‍රතිසංස්කරණයේ දී වීමට බොහෝ අවකාශ ඇත. එකී චිත්‍රයේ නිර්මාණ සමය සිහිරි චිත්‍ර සම්ප්‍රදායයේ සමකාලීන හෝ ඊට සමාසන්න පූර්ව කාලයේ හෝ විය හැකි බවට මෙහි පෙර කළ අනුමානය ද එයට අනුබලයකි.

අනුරපුර, පොළොන්නරු, දඹදෙණි, කුරුණෑගල, ගම්පොල, කෝට්ටේ, සීතාවක යන රාජධානි පැවති යුගවල ද හඳුනා ගැනීමේ විභාගය ලෝසසුන් දෙකට අභිවෘද්ධිය සලස්වමින් පැවත අවුත් මහනුවර රාජධානි සමයේ පිණිස පාතික අසරණ සරණ සරණංකර තෙරුන්ගේ උපදෙසින් එවක මහ රජුන් විසින්ද හඳුනා ගැනීමේ විභාගය යළි පිළිසකර කළ බවට සාධක දක්නට ලැබේ. ත්‍රස්තවාදය අවසන් ව ඊට නිරවුල් වූ අපර බ්‍රහ්මී අක්ෂරයෙන් ලියූ පසු 2010 වසරේ මේ හඳුනා ගැනීමේ යළි පුනරුදයක ලකුණු ඇතිවෙමින් පවතී. ඒ ගෞරවාර්ථ කැඳවේ සමීන ස්වාමීපාදයන්ගේ අප්‍රතිහත ධර්මයෙහි ශ්‍රී ලංකා සමාජවාදී

ජනරජයේ අග්‍රාමාත්‍ය දී. මු. ජයරත්න ශ්‍රීමතාණන්ගේ සහ තිස්ස කරල්ලියද්ද අමාත්‍ය තුමන් ප්‍රමුඛ ශාසන මාමක ශ්‍රද්ධා බුද්ධි සම්පන්න හවතුන්ගේ දායකත්වයෙන් පුරාවිද්‍යා දෙපාර්තමේන්තුවේ මඟ පෙන්වීමෙන් මෙහි නිෂ්චාලශේෂ තහවුරු කිරීමටත් හඳුනා වාරි යෝජනා ක්‍රමත් කෘෂිකර්ම වැඩසටහනක් ගමේ දියුණුව උදෙසා සැලසුමක් විධිමත්ව සකස්වෙමින් පවතී. ලක්දිව නිරවුල්ව පවතින මේ සමයෙහි මේ ආකාරයට ඓතිහාසික විහාර ප්‍රතිසංස්කරණයන් එකී විහාර පිහිටි ගම් දනවිවල විහාර කේන්ද්‍ර කොට ගෙන අනෙකවිධ වූ සංවර්ධන කටයුතුන් සිදුවීම ශාසන මාමක දේශ මාමක සන්පූරුෂ ජනයාගේ ඉමහත් සතුටට හේතුවකි.

එම්. ඩබ්ලිව්. විමල් විජේරත්න

ශ්‍රී ජයවර්ධනපුර විශ්ව විද්‍යාලයේ
සිංහල හා ජන සන්නිවේදන අංශයේ
හිටපු මහාචාර්ය.

හඳුගල විහාරයේ ලෙන් සෙල් ලිපිවල සටහන් වගන්ති හා අර්ථයන්

(අනු අංක 120 සිට 1140 තෙක් වන ලෙන් සෙල්ලිපි විස්තර, මහාවාරිය සෙනරත් පරණවිතාන මහතා විසින් 1970 දී පළ කළ “ලංකාවේ සෙල් ලිපි” නමැති ප්‍රකාශනයෙන්ද; අනු අංක 29, 67, 68, 69 ලෙස සඳහන් ලෙන් සෙල් ලිපි විස්තර ආචාර්ය සද්ධාමංගල කරුණාරත්න මහතාගේ කතෘත්වයෙන් පුරාවිද්‍යා දෙපාර්තමේන්තුව 1984 දී පළ කරන ලද ප්‍රකාශනයෙන් ද උපුටා ගන්නා ලදී. එම සියලුම ලෙන් සෙල්ලිපිවල ඡායා පිටපත්ද මෙම ප්‍රකාශනයට ඇතුළුකර ඇත.)

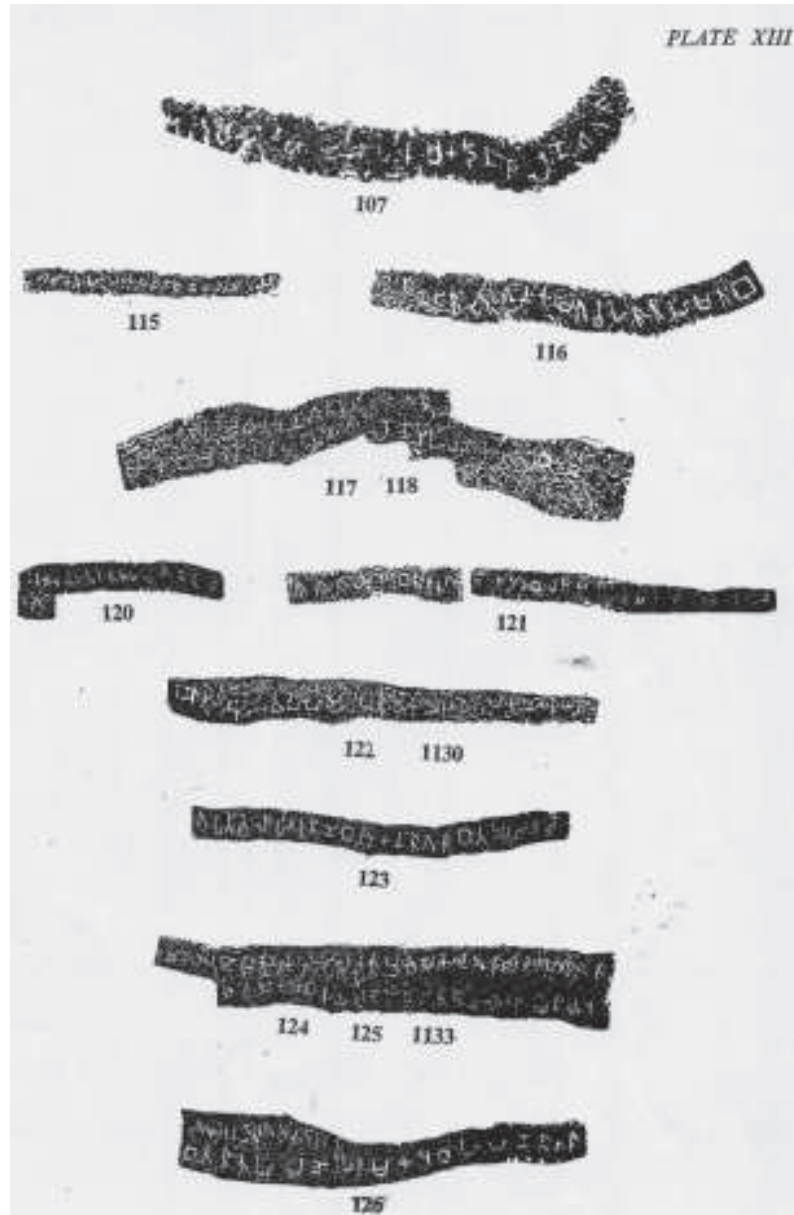
- 120 පරුමක-නග-පුත-තිසහ ලෙනෙ සගස
(ප්‍රධානි නාග ගේ පුත් තිස්ස ගේ ලෙන සංඝයාට පූජා කරන ලදී)
- 121 සගස ලෙනෙ බත-සිතගතස පුත වෙලුස ලෙනෙ පරුමක...මස ලෙනෙ
(අධිපති විත්තගුත්ත... ගේ පුත් වේලු ගේ ලෙන සහ... නායක... ම ගේ ලෙන සංඝයාට පූජා කරන ලදී)
- 122 බුතදතහ ලෙනෙ
(බුද්ධදත්ත ගේ ලෙන)
- 123 ගපති-වෙලු-පුතන තිනි-බතිකන සගස බත-දතහ ලෙනෙ
(ගෘහපති වේලු ගේ පුතනුවන් වූ සහෝදරයන් තිදෙනාගේ ලෙන සංඝයාට පූජා කරන ලදී.
අධිපති දත්ත ගේ ලෙන)
- 124 බමන-සුග-පුත-පුසදෙවස ව දතස ව ලෙනෙ සගස
(බ්‍රාහ්මණ සුංග ගේ පුත් චූස්සදෙව ගේ ලෙන සංඝයාට පූජා කරන ලදී.)

- 125 පරුමක-අබිජිය ලෙනෙ කුඩ-තිසහ ලෙනෙ සගයෙ නියනෙ
(ප්‍රධානි අබිජිය ගේ ලෙන සහ චුල්ල-තිස්ස ගේ ලෙන සංඝයාට
භාර දෙන ලදී.)
- 126 (1) බන-සනහ ලෙනෙ පරුමක-අබහ ලෙනෙ සගස
(2) අගන-අනගන-චතුදිස-සගස
(අධිපති සාග ගේ ලෙන සහ නායක අභය ගේ ලෙන සිව්
දිසාවෙන් පැමිණි නොපැමිණි සංඝයාට පූජා කරන ලදී.)
- 127 (1) පරුමක-කනිසන-සුමන-පුනහ පරුමක-පතකන-සනස
(2) සගස
(ප්‍රධානි කනිසන සුමන ගේ පුත් ප්‍රධානි පතකන සග ගේ ලෙන
සංඝයාට පූජා කරන ලදී.)
- 128 බන-නගහ ලෙනෙ සගස මතලිගමික-පුන ගමික-තිසහ ලෙනෙ
(අධිපති නාග ගේ ලෙන සංඝයාට පූජා කරන ලදී. මාතලිගාම
ගමි සහිතගේ පුත් ගමි සහිත තිස්ස ගේ ලෙන)
- 129 බන-නගහ-ලෙනෙ
(අධිපති නාග ගේ ලෙන)
- 130 පරුමක-බම-පුන පරුමක-තිසහ ලෙනෙ සගස
(ප්‍රධානි භාම ගේ පුත් ප්‍රධානි තිස්ස ගේ ලෙන සංඝයාට පූජා
කරන ලදී)
- 131 පරුමක-තිස-පුනහ ලෙනෙ සගස දුතකහ
(ප්‍රධානි තිස්ස ගේ පුතාගේ ලෙන සංඝයාට පූජා කරන ලදී)
- 132 බන-නගහ ලෙනෙ සගස
(අධිපති නාග ගේ ලෙන සංඝයාට පූජා කරන ලදී.)
- 133 (න)ගහ ලෙනෙ සගස
(නාග ගේ ලෙන සංඝයාට පූජා කරන ලදී.)
- 133 අ. (1) පරුමක ශ්‍රී සමුද්‍රහ ලෙනෙ අගන ශ්‍රී අනගන
(2) සගස
(ප්‍රධානි සමුද්‍ර ගේ ලෙන පැමිණි නොපැමිණි සංඝයාට පූජා
කරන ලදී.)

- 1125 (1) පරුමක බකිනිය-වෙලහ ලෙන
(2) අහලි-පුන පරුමක-දනහ ලෙන සගස
(ප්‍රධානි හගිනේය වෙල ගේ ලෙන අහලි ගේ පුත් ප්‍රධානි දත්ත ගේ ලෙන සංඝයාට පූජා කරන ලදී.)
- 1126 (1) පරුමක-දිගපියික-නිසහ ලෙන
(2) චතුර්දිසික සගයෙ නියනෙ
(ප්‍රධානි දිගපියික තිස්ස ගේ ලෙන සිව් දිසාවේ සංඝයාට කැප කරන ලදී.)
- 1127 පරුමක - ගොඩහ මරුමකනක උතලිය-මතය උපසික-හුමනය ලෙන
(ගොඩ නමැති ප්‍රධානිගේ පුත් උතලිගේ මැණියන් වූ හුමන උපසිකාවගේ ලෙන)
- 1128 සිධ (*) පනදක කුඩ-හනයහ පුන මජක-අබහ ලෙන සග නියනෙ
(සිද්ධම් ! වෙළඳ පරීක්ෂක කුඩ-හනය ගේ පුත් මංජුක අභය ගේ ලෙන සංඝයාට කැප කරන ලදී.)
- 1129 (1) නක-නකරක-වපි-හමික උපසක-දනහ ලෙන උපසක හුම ව ලෙන
(2) සගස
(නක-නකරක-වැවේ හිමිකරු දත්ත නමැති උපසකගේ ලෙන සහ හුම නමැති උපසක ගේ ලෙනද සංඝයාට පුදන ලදී.)
- 1130 අනුලපි-වපි-හමික-පරුමක-මහ-වෙබලිය ලෙන සගස
(අනුලපි වැවේ හිමිකරු වන මහ-වෙබලි ගේ ලෙන සංඝයාට පුදන ලදී.)
- 1131 නව්(i) කහ මතය උපසික-සමනිය ලෙන චතුර්දිස සස පතට්තපිනෙ
(නාවිකයාගේ මැණියන් වූ උපසිකා සමනි ගේ ලෙන සිව් දිසාවේ සංඝයාගේ යහපත උදෙසා පිහිටුවා ඇත.)

- 1132 නකොදපික-වපි-හමික පරමක-මහදනහ පුත පරමක-දිගදනහ
ලෙනෙ සගස
(නකොදපික වැවේ හිමිකරු ප්‍රධානි මහාදන්ත ගේ පුත් ප්‍රධානි
දීසදන්ත ගේ ලෙන සංඝයාට පුදන ලදී.)
- 1133 මිත-තෙරහ බකිනිය උපසික-රුවලය ලෙනෙ වතු-දිසික-සගස
(වැඩිහිටි මිත්ත ගේ නැගනිය වූ උපසිකා රුවල ගේ ලෙන
සංඝයාට පුදන ලදී.)
- 1134 (1) දත-තෙරහ මතය උපසික-තිසය ලෙනෙ ජෙන-පුත-තිසහ
එක මක-තන
(2) පරමක-පඩිතහ පුතහ වතු-දිසික-සගස.
(වැඩිහිටි දන්ත ගේ මෑණියන් වන උපසිකා තිස්සා ගේ ලෙන
සහ ඇයගේ වැඩිමහල් පුත් තිස්ස ගේ එනම් ප්‍රධානි පණ්ඩිත
ගේ සයන ස්ථානයක් සිව් දිසාවේ සංඝයාට කැප කරන ලදී.)
- 1135 (1) උපතිස තෙරහ බහිනිය ලෙනෙ අගත-අනගත වතු-දිසි-
සගස
(2) නියතෙ
(වැඩිහිටි උපතිස්ස ගේ නැගනියගේ ලෙන සිව්දිසාවෙන්
පැමිණි නොපැමිණි සංඝයාට පුදන ලදී.)
- 1136 (1) පරමක බමනහ පුත
(2) දනුකය-ගුතහ ලෙනෙ
(3) සගස
(ප්‍රධානි බ්‍රහ්මණ ගේ පුත් දුනු තනන ගුත්ත ගේ ලෙන සංඝයාට
පුදන ලදී.)
- 1137 උපසික-රුගය ලෙනෙ උපසික-තිසය ලෙනෙ උපසික-සිවය
මක-තන අගත-අනගත-වතු-දිස-සගස
(උපසිකා රුග, උපසිකා තිස්සා සහ උපසිකා සිවා ගේ ලෙන
සිව් දිසාවෙන් පැමිණි නොපැමිණි සංඝයාට පූජා කරන ලදී.)
- 1138 (1) පරමක-ගුඩහ අබක උපසික-හුජනය ලෙනෙ
(2) වතු-දිසික-සග
(3) යෙ නියතෙ
(ප්‍රධානි ගුඩ ගේ බිරිඳ වන උපසිකා හුජාතා ගේ ලෙන සිව්
දිසාවේ සංඝයාට පූජා කරන ලදී.)

- 1139 (1) සී (*) උපසක-අඛන මල උවසක-සගහ ව උපසික-කලිය ව
 (2) සග නියතෙ දස-පරිකරෙ උවනි (කිතෙ)
 (උපාසක අභය ගේ මලනුවන් වන සංඝ විසින් සංඝයාට
 කැප කරන ලදී. වහලුන්ගේ සේවය ලබා ගැනීම සඳහා අවශ්‍ය
 දෑ සලසා ඇත.)
- 1140 (1) පරුමක-අභන පුතන පරුමක-ගුදන
 (2) ලෙනෙ වතුදිසික-සගය
 (3) (නිය) නෙ
 (ප්‍රධානි අභය ගේ පුත් ප්‍රධානි ගුඩ ගේ ලෙන සිව් දිසාවේ
 සංඝයා වෙත පුදන ලදී.)
- 29 ගපති-වෙල-පුතන තිනි-බතිකන සගස බන- දනහ ලෙනෙ
 ගෘහපති වෙල ගේ පුතුන් තිදෙනාගේ ලෙන සංඝයාට දෙන ලදී
 බක දක ගේ ලෙන
- 67 (1) සී උපසක-අභන මල-උවසක-සගහ ව උවසික-ලිය ව
 (2) සග-නෙයතෙ දස-පරිකරි-උවෙ (ඊ ව)
 (උපාසක අඛ ගේ බාල සොහොයුරු උපාසක සග ගේ සහ
 උපාසිකා ලී ගේ (ලෙන) පිරිකර දසයක අමතර පරිත්‍යාගයක්
 ද සහිතව සංඝයාට පූජා කරන ලදී.)
- 68 (1) නක-නකරක-වපිහමික-උපසක-දනහ ලෙනෙ උපසක-
 හුම ව ලෙනෙ
 (2) සගස
 (නක නගරයෙහි (වැසියකුද වන) වැවක් හිමි දක උපාසක
 ගේ ලෙන සහ උපාසක හුම ගේ ලෙන සංඝයාට දෙන ලදී.)
69. පරුමක-ගොටන මරුමකනක-උටලිය මටය උපසික-හු(මනි)ය
 ලෙනෙ
 (පරුමක ගොට ගේ මුණුබුරු උටලි ගේ මැණි උපාසිකා හු (මනි)
 ගේ ලෙන)

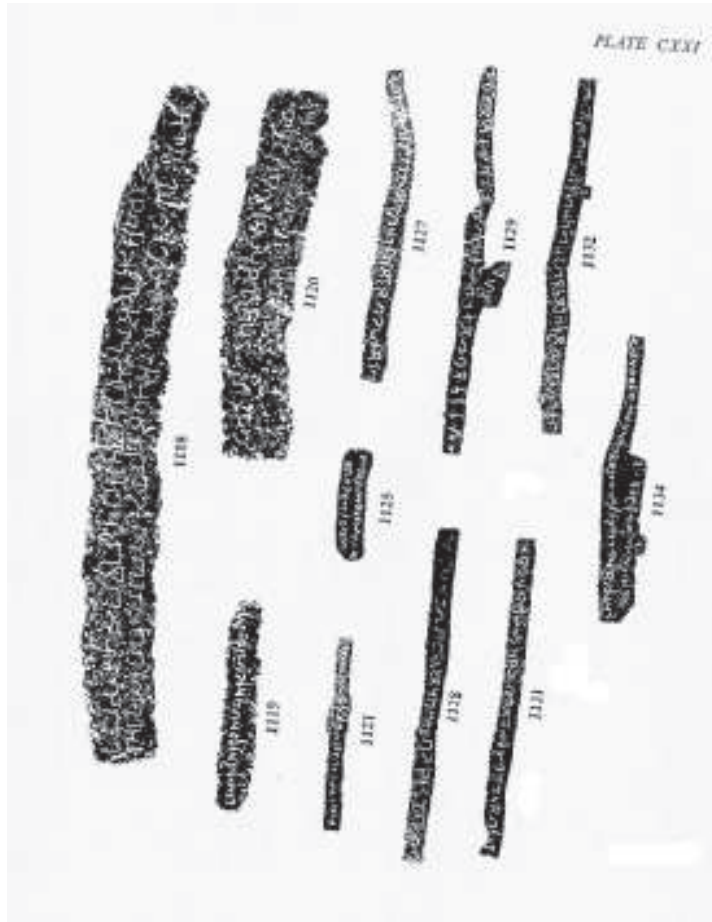

PLATE CXXII

1135

1136

1137

1138

1139

1140

□ ၂၅၅ } + ၂၂ + ၂၆၂၂၂

No. 26

၂၆၂၂ + ၂၂၂ - ၂၆၂၂ ၂၆

No. 27

၂၆၂၂ + ၂၆၂၂

No. 28

၂၆၂၂ + ၂၆၂၂ = ၂၆၂၂ + ၂၆၂၂

No. 29

No 67

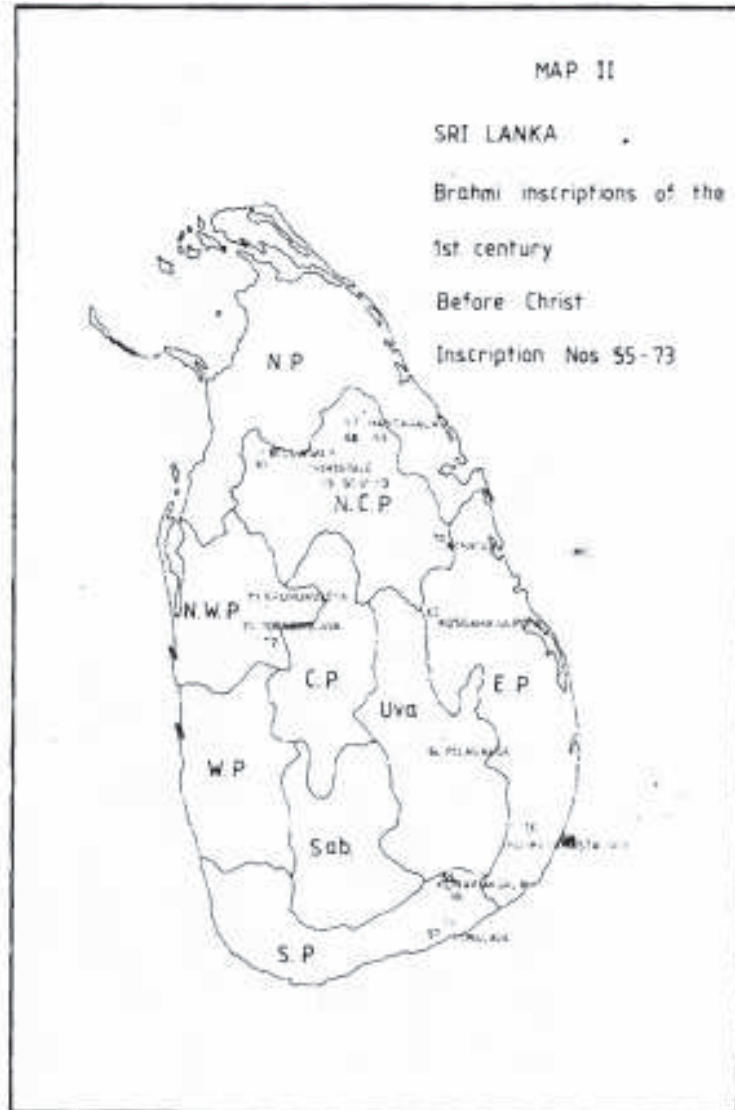

No. 68

No 69

2600 සම්බුද්ධ ජයන්තිය නිමිත්තෙන් ඇරඹී ඉදිකිරීම්, ප්‍රතිසංස්කරණ හා සංවර්ධන ව්‍යාපෘතිය

හදගල ගල් ලෙන් පින්බිමට පැමිණෙන බොදු සැදහැවතුන්ගේ සිත් පහන් සංවේගය වැඩිම සඳහා පැරණි රජදරුවන්, ප්‍රභූවරුන් හා ආගමට ලැදි වැසියන් විසින් සියවස් ගණනාවකට පෙර ඉදිකරන ලද දාගැබ් අද නටබුන් ලෙස දක්නට ඇත. නුවරකලාවිය හා යාබද පෙදෙස්වල වාසය කළ පරම්පරාවන්ට ආගමික සහ ආධ්‍යාත්මික සැනසුම ලබාදුන් ක්‍රියාශීලී පූජනීය ස්ථානයක සංකේතවූ සංඝාවාසය, ධර්ම ශාලාව, පැරණි ගල් ලෙන් ද පරසතුරු ආක්‍රමණ නිසා හෝ කාලයාගේ ඇවෑමෙන් විනාශයට ගොදුරුවී ඇත. සැදහැවතුන්ට කඳුමුදුනට පිවිසීමට තනා තිබුණු දිග ගල්පඩි පෙළ දැන් තිබෙනුයේ කැඩී ගිය කැබලි ලෙසිනි.

හදගල කන්දෙහි සිදුකරන මෙම ඉදිකිරීම් සහ ප්‍රතිසංස්කරණ කටයුතු, 2600 සම්බුද්ධන්ව ජයන්තිය නිමිති කර ගෙන දියත් කිරීමට හැකිවීම සොම්නස් ඇති කරවන සිදුවීමකි. මෙම ව්‍යාපෘතියේ අරමුණ වනුයේ ඓතිහාසික වැදගත්කමකින් යුතු මෙම ඓතිහාසික විහාරය කලින් වැජඹී තිබී තේජාන්විත තත්ත්වයටම සංවර්ධනය කිරීමය. ප්‍රතිසංස්කරණ කටයුතු මෙන්ම නව ඉදිකිරීම් සියල්ලමද සිදු කරනුයේ පුරාවිද්‍යා දෙපාර්තමේන්තුවේ විශේෂඥ නිලධාරීන්ගේ මඟපෙන්වීම හා දැඩි අධීක්ෂණය යටතේ ය. පැරණි ස්මාරක ප්‍රතිසංස්කරණ කටයුතු පිළිබඳව ඔවුන් සතු විශේෂඥ දැනුම, මෙම ව්‍යාපෘතියේ කටයුතු කරගෙන යාමේදී දැනටමත් විශාල පිටුවහලක් වී ඇත.

ප්‍රතිසංස්කරණ කටයුතු සිදු කිරීමට අමතරව ඓතිහාසික වැදගත් කමකින් යුතු මෙවැනි බෞද්ධ විහාරස්ථානයක තිබිය යුතු අන්දමේ ඉදිකිරීම් කිහිපයක් නිර්මාණය කිරීමට ද මෙම ව්‍යාපෘතියෙන් අපේක්ෂා කෙරේ.

මෙම ව්‍යාපෘතිය යටතේ සැලසුම් කර ඇති ප්‍රතිසංස්කරණ හා සංවර්ධන කාර්යයන්ට පහත සඳහන් විශේෂාංගද ඇතුළත් වේ.

1. කඳු මුදුනෙහි ගඩොලින් තනා තිබේ ස්තූපය ප්‍රතිසංස්කරණය කිරීම.
2. කඳු මුදුනෙහි අඩි 30 ක් පමණ උසැති නව ස්තූපයක් ඉදි කිරීම.
3. විශාල ස්තූපයේ අඩි 60 ක විශ්කම්භයකින් යුතු කැඩී බිඳී ඇති පේසාව ප්‍රතිසංස්කරණය කිරීම.
4. ගිරි ශිඛරයට යෑමට තිබේ ගල් පඩි පෙළ යථා තත්ත්වයට ප්‍රතිසංස්කරණය කිරීම.
5. කන්දෙහි වූ පෞරාණික පොකුණු යුගල ප්‍රතිසංස්කරණය කිරීම.
6. බෝධීන් වහන්සේ වටා වූ බෝධි ප්‍රාකාරය ශක්තිමත් කිරීම.
7. පෞරුණික දේවාලය පෙර පැවති තත්ත්වයට ප්‍රතිසංස්කරණය කිරීම.
8. නැවත ප්‍රයෝජනයට ගත හැකි වන ලෙසට විහාර භූමියේ වූ අඩි පාරවල් පාදාලීම.
9. පෞරාණික සීමා මාලකය ප්‍රතිසංස්කරණය කිරීම.
10. වාහල්කඩක් ඉදි කිරීම.
11. විහාරස්ථානයට ජල සැපයුම් ක්‍රමයක් ඇතිකර ලීම.
12. විහාරස්ථාන භූමිය පාරිසරික උයනක් ලෙසට වැඩිදියුණු කිරීම.
13. පහළ මළුවේ පොකුණ මැද අඩි 30 ක් උසැති හිටි බුදු පිළිමයක් නෙළීම සහ ඊට ළඟා වීම සඳහා පොකුණ මැද අඩි 120 දිග පාලමක් ඉදි කිරීම.

ඉහත විස්තර කර ඇති ප්‍රතිසංස්කරණ කටයුතු සිදු කිරීමට අමතරව පොදු පහසුකම් සලසන නිර්මාණ කිහිපයක්ද, ජල සම්පාදන ක්‍රමයක් ඇති කිරීම සහ කෘෂිකාර්මික පදනමකින් යුතු පාරිසරික උයනක් බිහි කිරීමටද සැලසුම් කර තිබේ.

විහාරස්ථානය සහ ගම එකට වෙළී බැඳී පැවතීම අපගේ ප්‍රොට්ටා බෞද්ධ ශිෂ්ටාචාරයේ වැදගත් ලක්ෂණයකි. ඇත අතීතයේදී ගම් විහාරස්ථානය ගම්මුත්තේ ආගමික වත්පිළිවෙත් ඉටුකළා පමණක් නොව ආර්ථික ක්‍රියා කටයුතුවලදී නිසි ගුරු උපදෙස් ආදියද සලසා දුණි. අපගේ හෙළ ශිෂ්ටාචාරය කෘෂිකර්මය මත පදනම් වූවකි. ගොවිතැන් කටයුතු ඇරඹීමට පෙර ගම්මුත් විහාරස්ථානයට ගොස් තෙරුවන් නැමද, ගරු ස්වාමීන්වහන්සේලාගේ ආශීර්වාද ලබාගත් අතර වගා කන්නය අවසානයේදී අස්වැන්නෙන් ලබාගත් මුල් ම අලුත් සහල් පංගුව බුදුරදුන් සිහිකර විහාරස්ථානයට පූජා කිරීමට අපේ මුතුන් මිත්තන් අමතක නොකළහ. මෙම වාරිත්‍රය අලුත් සහල් සම්බන්ධයෙන් පමණක් නොව වනසත්ව උවදුරු හා අකාරුණික දේශගුණික දුෂ්කරතා වලට මුහුණදී දුකසේ වගාකරනු ලැබූ වෙනත් බව හෝග සම්බන්ධයෙන්ද අනුගමනය කරණ ලදී.

ක්‍රි. ව. 5 වන සියවසේදී බුද්ධසෝම හිමි විසින් රචිත 'විශුද්ධිමග්ගය' නමැති ග්‍රන්ථයෙහි 'පාචීනබණ්ඩරජීජ' යනුවෙන් සඳහන් කර තිබෙනුයේ හදගලට යයි පිළිගත හැකි බව විද්වතුන් විසින් සඳහන් කර ඇත. (මෙම ප්‍රකාශයනට ඇතුළු කර ඇති මහාවාරය විමල් විජේරත්න මහතාගේ ලිපිය බලන්න.) 'විශුද්ධිමග්ගයෙහි' දැක්වෙන විස්තරයක් අනුව විහාරස්ථානය පිහිටි බිමෙන් වැඩි කොටසක් පළතුරුවලින් බරවූ මනාව හැඳුණු තුරු ලියවලින් හෙබි උයනක් ලෙස පැවති ඇත. සශ්‍රීකව වැඩුණු තුරුවැල් ඉතා උසට වැඩි, සූර්ය රශ්මියෙන් සෙවණ ලබාදුන් ආවරණයක් ලෙසද පැවති ඇත. නාගරික පෙදෙස්වල වාසය කළ හික්කුන්ට මෙන් නොව මෙහි වාසය කළ හික්කුන්ට කැමබීම පළතුරු ආදියෙන් කිසිදු හිඟයක් වී නොමැත. මෙම විහාරය ආශ්‍රිතව පැවති එම මනරම් වෘක්ෂ ලතා පරිසරය කෘෂිකර්මාන්ත දෙපාර්තමේන්තුවේ පළපුරුදු ව්‍යාප්ති නිලධාරීන්ගේ ආධාර හා උපදෙස් අනුව යළි බිහිකරලීමට අපේක්ෂා කෙරේ. විහාරය ආශ්‍රිත ගම්වාසීන්ගේ සහභාගිත්වයද ලබාගෙන හෝජනයට ගත හැකි පළතුරු බෝග වගා කළ පසු යථා කාලයේදී එම වගාවන් පළතුරු සැකසුම් කම්හලකටද මුලපිරීමක් වනු ඇත.

හදගල විහාර බිම කේන්ද්‍ර කරගෙන ආරම්භ කෙරෙන මෙම වැඩ පිළිවෙළින් තදාසන්න ගම්මානවල ආර්ථික සංවර්ධනයට විශාල

දිරිගැන්වීමක් සිදුකරනවාට අමතරව ගසන් පොත්තක් එකට බැඳී පවතින්නාසේ සියවස් ගණනාවක් තිස්සේ ගමන් පන්සලක් අතර ශක්තිමත්ව තිබී කණගාටුවකට මෙන් මෑත කාලයේදී දුර්වල වී ඇති එම බැම්ම ඒකාන්තයෙන්ම නැවතත් සවි ශක්තිමත් වනු ඇත.

ආරම්භයේදී සිහිනයක් සේ පෙනුණු මෙම මහා පරිමාන ව්‍යාපෘතියට ප්‍රාග් ජීවය ලබා දුන් සන්ගුණවත් උතුමන් හා සංවිධාන කිහිපයක් පිළිබඳව සැකෙවින් හෝ සඳහන් කළ යුතුව ඇත.

රජරට ජනතාවගේ හදගැස්ම මැනවින් දන්නා සුප්‍රසිද්ධ පෙළපතකින් පැවත එන ළමා සංවර්ධන හා කාන්තා කටයුතු පිළිබඳ අමාත්‍ය ගරු තිස්ස කරල්ලියද්ද මැතිතුමාගේ උනන්දුව සහ කැපවීම මෙම ව්‍යාපෘතියේ පිඹුරු පත් පිළියෙල කළ අවධියේදී සිටම අපිට අත්දැකීමට හැකිවීම සුබ පෙර නිමිත්තක් විය. එතැන් සිට මේ ව්‍යාපෘතියේ කටයුතු මැනවින් නිම කිරීම සඳහා දිරිගන්වන සුළු නායකත්වයක් එතුමා ලබාදී ඇත. අග්‍රාමාත්‍ය ගරු දී.මු. ජයරත්න මැතිතුමා මෙම ව්‍යාපෘතිය ගැන උනන්දු කරවා එතුමාගේ සහාය ලබා ගැනීමටද කරල්ලියද්ද මැතිතුමා ඉදිරිපත් වීම අපගේ භාග්‍යයක් විය. පූජා භූමියක් ලෙස නම් කිරීමේ කටයුතු බුද්ධිමත් අමාත්‍යාංශය කඩිනමින් සිදු කරමින් සිටියි. මේ සඳහා ඉදිකිරීම් අමාත්‍යාංශයේ ලේකම් ගෝඨාභය ජයරත්න මහතාගේ පූර්ණ ආශීර්වාදය හිමිවී ඇත.

ඉහත සඳහන් අන්දමේ මහා පරිමාණ ඉදිකිරීම් ව්‍යාපෘතියක් ක්‍රියාත්මක කිරීමට අනිවාර්යයෙන්ම විශාල මිනිස් බලකායක් අවශ්‍ය වේ. එම භාරදූර කාර්යය සඳහා ආරක්‍ෂක අමාත්‍යාංශයේ ලේකම් ගෝඨාභය රාජපක්ෂ මැතිතුමා ඉදිරිපත්වීම අපගේ ඉමහත් භාග්‍යයක් විය. කඩිනමින් ක්‍රියාත්මක වූ එතුමාගේ උපදෙස් අනුව සිවිල් ආරක්‍ෂක බලකායේ ප්‍රධානී රියර් අද්මිරාල් ආනන්ද පීරිස් මැතිතුමාගේ අනුමැතිය මත සිවිල් ආරක්‍ෂක බලකායේ නැගෙනහිර මූලස්ථානයේ කර්නල් පුංචි බණ්ඩා මහතාගේ මෙහෙයවීමෙන් සිවිල් බලකායේ සියයක කණ්ඩායමක් නොඅලස්ව සැපයූ ශ්‍රම ශක්තිය, ඉදිකිරීම් කටයුතු පමාවකින් තොරව ඉටුකර ගැනීමට හැකිවුණි.

ජාතික උරුමයන් පිළිබඳ ගරු අමාත්‍ය ආචාර්ය ජගත් බාලසූරිය මැතිතුමා, කාන්ති විජේතුංග ලේකම් තුමිය දක්වන උනන්දුවත් ඒ

අනුව පුරාවිද්‍යා අධ්‍යක්ෂ ජනරාල් ආචාර්ය සෙනරත් දිසානායක මැතිතුමා ඇතුළුව විවිධ අංශවල පුරාවිද්‍යා නිලධාරීන් ඉමහත් කැපවීමකින් පුරාවිද්‍යා අංශයෙන් සිදුවිය යුතු සේවය ඉටු කරනු දැකීම මෙම සත් කාර්යයට සම්බන්ධිත සියලුදෙනා වඩා දිරි ගැන්වීමට අනුබලයක් වී ඇත.

උතුරු මැද පළාත් සභාවේ මහ ඇමති බර්ට් ප්‍රේමලාල් දිසානායක මැතිතුමා විශේෂයෙන්ම ප්‍රවේශ මාර්ගය මැනවින් සකසා ලීමට ප්‍රතිපාදන වෙන්කර දීමෙන්ද වනජීවී කටයුතු අමාත්‍ය එස්. එම්. වන්දුසේන මැතිතුමා විහාරගම වැව ප්‍රතිසංස්කරණය කරවා දීමෙන් ද අති මහත් දායකත්වයක් සිදු කළ බව සඳහන් කළ යුතුව ඇත. එමෙන්ම පළාත් කෘෂිකර්මාන්ත අමාත්‍ය කේ. එච්. නන්දසේන මැතිතුමා ඇතුළු පළාත් සභාව දක්වන නොමසුරු සහයෝගය අපිට විශාල ධෛර්යයක් වී ඇත.

ගරු කරලියද්ද ඇමතිතුමාගේ පෞද්ගලික ලේකම් කේ. ජී. ටී. බී. ජයවර්ධන මැතිතුමා මෙන්ම පළාත් සභා මන්ත්‍රීනී කල‍්‍යාණී කරලියද්ද මැතිණියද මෙම ව්‍යාපෘතියේ ප්‍රගතිය ගැන දක්වන දැඩි උනන්දුව ඉතිරිව ඇති ඉදිකිරීම් කටයුතු නිම කර ගැනීමට විශාල පිටුවහලක් වී ඇත.

අනුරාධපුර දිස්ත්‍රික් ලේකම් තුමා මෙන්ම කැබිනිගොල්ලැවේ ප්‍රාදේශීය ලේකම් තුමාද කැබිනිගොල්ලැවේ පොලිසියේ ස්ථානාධිපති-තුමාද එතුමන්ලාගේ පිහිට පැතු සෑම අවස්ථාවකදී උපරිම වශයෙන් සහාය වී ඇත.

ඉහත සඳහන් ප්‍රභූ කණ්ඩායම් වලට අමතරව වෙහෙසෙන විශාල පිරිසක් වෙති. එනම් අසල්වැසි ගම්වල වෙසෙන සැදහැවතුන් ය. සිය ශ්‍රමය දානය කිරීමට අමතරව තමතමන්ගේ ශක්ති ප්‍රමාණයන් අනුව මූල්‍යමය හෝ ද්‍රව්‍යමය වශයෙන් පිරිනමන ආධාරවලින් ඔවුන් නොඉවසිල්ලෙන් අපේක්ෂා කරනුයේ හදගල කන්ද රජ මහා විහාරය යළි බැබළෙනු දැකීමටය.

මෙම විහාර ගණයේ වර්තමාන විහාරාධිපති ශ්‍රී ලංකා රාමඤ්ඤ නිකායේ අනුවිජ්ජක ධුරන්ධර කිරිමැටියාවේ ඥානවිමල නායක මාහිමිපාණන්ගේ සුවිශේෂී ආශීර්වාදයද මෙහිලා විශේෂයෙන් සිහිපත්

කළ යුතුව ඇත. එමෙන්ම මෙහි විහාරාධිකාරී වශයෙන් කටයුතු කරන වත්තේගම නිපුණ ස්වාමීන්වහන්සේගේ කැපවීමද ව්‍යාපෘතියේ කටයුතු වලදී ඉමහත් පිටුවහලක් වී ඇත.

මීට අමතරව කොළඹ නාරාහේන්පිට නාරද බෞද්ධ මධ්‍යස්ථාන විහාර සංවර්ධන සභාව සහ ආයතනයට අනුබද්ධ සුගත ශිෂ්‍ය පදනම සුගත දහම් පාසල සහ සුවිශේෂ දායක පිංවතුන් දක්වල ලද සහයෝගය සිහිපත් කරමි. එමෙන්ම ඕස්ට්‍රේලියාවේ පදිංචි නදීකා ගර්ඛර්, ඇලෙන් ඛර්ගර් මහතා හා මහත්මිය පුනණුවන් ද දක්වන ලද දායකත්වය සිහිපත් කරමි.

ශ්‍රී ලංකා රාමඤ්ඤ මහනිකායේ හඳුගල විහාර පරම්පරාවේ පදවිය ශ්‍රී සුදර්ශිනාරාමය, පදවිය රුවන්පුර ජිනාලංකාරාමය සහ කොල්ලුපිටිය ධර්මකීර්ති ආරාමය, සහ වැල්ලවත්ත ධම්මාදය විහාරස්ථානයෙන් ලද සහයෝගය ඉතා අගය කරමි. මා පැවිදි බිමට පත් කරමින් සිවුරු පටිය කරේ බැඳ, අපවත්වී වදාළ මගේ ගුරුදේවයාණන් වහන්සේ වන උඩංගාවේ නාරද නායක මාහිමියන් වහන්සේ ඇතුලු මේ සියලු කාර්යයන් සඳහා සහය දුන් හැම අති මහත් ගෞරවයෙන් සිහිපත් කරමි.

දශක දෙකකට වැඩි කාලයක සිට අප සියලු සේවාවන්හි මුදුණ කටයුතු නොමිලයේ සිදුකර දෙන උදය ග්‍රැෆික්ස් අධිපති උදය කුලතිලක මහතා, මහත්මිය, හසිත උදාර කුලතිලක පුනණුවන් ඇතුළු කායී මණ්ඩලය ද කෘතඥතා පූජිකව සිහිපත් කරමි.

කැඳවේ සමිත හිමි,
විහාරාධිපති,
හඳුගල ගල්ලෙන් රජමහා විහාරය.

HANDAGALA-KANDA ANCIENT CAVE TEMPLE

In any reference to Anuradhapura the picture that immediately appears in one's mind is that of the majestic monuments such as Ruwanweliseya which are symbolic of the country's rich Buddhist cultural heritage. Their overpowering presence in a way has hidden the existence of many other hallowed and sacred places of historical and religious value of that ancient era. These remain to-day mostly in ruins scattered all over the environs and neighbouring regions of the holy city which continued to be the capital of the Anuradhapura kingdom for over two thousand years commencing from King Pandukabhaya's reign in fourth century BC.

One such lesser known place that lay mostly in ruins today is situated in a serene forest-clad area in a village called Ratmalgahawewa 22 miles north-east of Anuradhapura. This sacred site called Handagala cave temple could be reached by proceeding about two miles from Ratmalgahawewa junction on the Kemitigollewa road and by continuing westwards for another two miles. A cave temple of much religious and cultural value which had existed here several centuries ago now remains mostly in ruins. The rocky hill on which the cave temple existed rises to a height of around three hundred feet from the surrounding plain and reaches a height of 648 ft above mean sea level. It stands out prominently from the locality that is typically representative of a purana village in the North Central Province. The hill is studded with as many as forty-five caves almost all of which are drip-ledged that is indicative of human intervention to assist in the occupation of the caves. Some of the caves located at a considerable height from the surrounding plain could be reached

only with much effort. In the very ancient past these caves had served as an ideal haven that provided a serene atmosphere for priests deeply immersed in meditation. The name Handagala (meaning moon-rock) may have been coined because of the prominently located circular boulder on the hill crest that could be seen from a considerable distance over the surrounding forest cover resembling the full-moon.

With the passage of time and due to several factors such as disruption and destruction caused by South Indian invasions and climatic changes that led to prolonged droughts and famines and contributed to the consequent abandonment of the Anuradhapura kingdom, the fate that befell all religious places in the kingdom had affected Handagala cave temple as well. The abandonment of the premises had enabled the jungle to advance unhindered and made the site remain buried and forgotten for several centuries.

The British who gained control over the entire country in 1815 were keen on excavating the rich cultural heritage which lay buried. Dr Edward Muller a westerner of German nationality was appointed as epigraphist in 1878 with the task of studying and recording the ancient inscriptions of the country. He had visited Handagala in 1880 and published in 1883 "Ancient Inscriptions in Ceylon" - a study of 172 inscriptions in which he had included the texts of the three cave inscriptions he had come across at Handagala.

The Department of Archaeology was set up in 1890 with H.C.P. Bell of the Ceylon Civil Service as the first Commissioner. Within two years of the establishment of the new Department, Bell while excavating and surveying in the North Central Province had considered Handagala to be of such archaeological value to spend two days there. Guided by the aged priest resident there, he had explored the caves and the ruins of the temple built on the rocky outcrop. The following is an extract from his references to Handagala in his Annual Report for 1892 –

" Spent two full days at Handagala–kanda. This rocky ridge lies three and a half miles south west of Wattewa. It is depressed about the centre, with bare boulders crowning the wooded acclivity left and right. There are at least a score of caves with inscriptions on this comparatively insignificant hill... The several tiers of steps mounting the hill, the 'pansala' half-way up, the ruined dagaba mound on the summit, and the numerous caves, forcibly recall the Mihintale hills to which Handagala-kanda yields only in picturesqueness. Epigraphically, in profusion of cave inscriptions of distinctly different ages, found side by side in a very perfect state of preservation, it equals Mihintale. The library of the temple is said to be one of the richest in the District in ola manuscripts, mainly religious works..."

C.W.Nicholas who had visited the site in 1942 has stated that "after much climbing, descending and detouring to avoid precipices" he had discovered thirty cave inscriptions. Prof Senarat Paranavitane had in his work "Inscriptions of Ceylon" published in 1970 reproduced the 30 cave inscriptions that had been identified by Nicholas in Handagala. According to C.W.Nicholas, fourteen of the thirty inscriptions belong to the second century B.C, another fourteen to the first century B.C. and the other two to the first century A.C. The information recorded in them are limited to particulars regarding the donation of caves owned by different persons for the benefit of the priesthood as was generally characteristic of inscriptions of that era. Drip-ledges had been cut on the upper portion of the cave entrances to prevent the rain water from dripping into the caves and to protect the monks residing in them. The fact that such drip-ledges have been cut on caves in even the most inaccessible locations on the hill, indicate that priests had been resident in them despite the difficulties in accessibility.

In 1892 Archaeological Commissioner Bell had reported that the cave inscriptions at Handagala were in a good state of

preservation. Almost all the thirty inscriptions found here refer to the donation of caves. As many as 28 of them mention that the individual caves have been donated to the sangha. One such inscription reads—

- (1) *Upatisa-teraha baginiya lene agata-anagata catu-disa-saghaye*
- (2) *Niyate*

- which means 'the cave of the younger sister of the elder Upatissa has been dedicated to the Sangha of the four quarters, present and absent'.

Buddhism had been introduced into Sri Lanka during the reign of King Devanampiya Tissa (247 – 207 BC). Buddhist priesthood has come into existence in the country thereafter. As the inscriptions record that the caves were donated to the 'sangha' (priesthood), it has to be presumed that the inscriptions have been incised after the establishment of Buddhism in the country. The fact that fourteen of these inscriptions are in the brahmi script of the second century B.C. and another fourteen are in the brahmi script of the first century B.C. as presumed by scholars indicate that not long after the establishment of the priesthood consequent to the introduction of Buddhism, reclusive priests had been attracted to the placid atmosphere provided by nature on Handagala hill.

It is worth mentioning that of the much hallowed eight most sacred places of worship in Anuradhapura only Jaya Sri Maha Bodhiya planted during the reign of King Devanampiya Tissa (247-207 BC) and the Thuparamaya built by him appear to have come into existence at the time when inscriptions were incised on some of the Handagala caves in second century BC. Since the Buddhist priesthood came into existence only after the introduction of Buddhism, it has to be presumed that the initial occupation of such caves dates back to that period. Due to ravages caused by foreign invasions and passage of time, what remains to-day of this ancient

cave temple on Handagala hill are limited to the ruins of a dagoba and other buildings and some of the stone-steps of the tedious climb to the rocky summit which lay here and there.

Bell's report for the year 1892 is accompanied by a photograph of a vihara building and a line drawing done to scale by the Survey Department of what was available of a fresco painting on a cave roof at Handagala. The reproduction of the pieces of the painting shows two figures - a male and female. While the male whose face is missing appears to be sturdily built, the portions of the other human figure show a female face, and a pair of graceful hands. A temple drum is also to be prominently seen. The costumes of the two figures as seen from the fresco fragment indicate them to be a pair of dancers. This fresco which appears to belong to a later era, may have been one of several that may have covered much of this particular cave roof which is the largest at Handagala. It may have been the best specimen that Bell considered as suitable for inclusion in the Annual Report after visiting the site in 1892.

The land area owned by the temple extends several hundred acres and a village tank –Viharagama wewa (reservoir) situated a little distance away from the hill may be the tank that had been donated as recorded in one of the inscriptions. Although the temple was surrounded by rocky outcrops the naturally formed pools and basin like hollows in the rocks of which a number are seen must have provided enough supplies of water collected from rain to meet the needs of the resident monks.

The enchanting view of the surrounding area one could observe from the rocky summit, as far as one could see, includes Mihintale hill situated 18 miles away, in addition to the several giant dagobas such as Ruwanweliseya, Abhayagiriya and Jetavanaramaya as well as a number of reservoirs which are proud symbols of the rich civilization that we have been privileged to inherit.

Nearly two thousand years later, to coincide with the 2600 Buddhatva Jayanthi, a vast renovation and development project to restore '*Handagala Gal-len Raja Maha Viharaya*' to its former glory has been launched in January 2011 under the energetic leadership of Ven. Kendewe Samitha thero with advice and guidance from the Archaeology Department.

**P. Weerasekera
(Retd. S.L.A.S)**

TEXTS OF THE CAVE INSCRIPTIONS AT HANDAGALA VIHARA

Handagala Vihara, 22 miles north-east of Anuradhapura is approached from Ratmalegahewewa junction where the Kahatagasdigiliya-Kabitigollewa and Madavacciya-Horovopatana roads intersect : from the junction the route is, first, about 2 miles along the Kabitigollewa road and, then, west (left) along a rough village road, past Appuvava, for 2 more miles to the foot of Handagalakanda which appears now and again above the trees as one approaches it.

Mr. H.C.P.Bell visited the site in 1892 and described it as follows:- ‘Spent two full days at Handagalakanda. This rocky ridge lies 3 1/2 miles south-west of Vattava. It is depressed about the centre, with bare boulders crowning the wooded acclivity left and right. There are at least a score of caves and inscriptions on this comparatively insignificant hill. The old incumbent, who has been here thirty years, is of the *Ramanna Nikaya*, the strictest fraternity of Buddhist monks.

He and his pupils were most friendly, personally pointing out the many caves.

‘ The several tiers of steps mounting the hill, the *pansala* half-way up, the ruined *dagaba* mound on the summit, and the numerous caves, forcibly recall the Mihintale hills to which Handagalakanda yields only in picturesequeness. Epigraphically, in profusion of cave inscriptions of distinctly different ages, found side by side in a very perfect state of preservation, it equals Mihintale. The library of the temple is said to be one of the richest in the district in *ola*

manuscripts, mainly in religious works’.

To this brief but lucid description, containing a very apt comparison with Mihintale, of which Handagala is a miniature, a few details may be added. The summit of the hill is 648 feet above sea-level and about 300 feet above the surrounding ground-level. There are about 40 drip- ledged caves in all, situated on the summit, on the slopes and around the foot of the hill, and they bear 30 inscriptions in the Brahmi script of the second and first centuries B.C. and the first century A.C. I had the same pleasant experience as Mr. Bell when I first visited the Vihara in 1942. The incumbent of this isolated hermitage, whose only companion was a pupil of tender years, personally guided me to every cave, the exploration occupying that whole day. The hill lies approximately north-west by south-east and is about ½ a mile from end to end. Much alternate climbing and descending has to be done, forcing one’s way through jungle and scrub and making detours to avoid precipices, in order to reach the various caves. From one cave high up which faces south-west, Mihintale could be clearly seen 18 miles away. This ancient site remains in much the same condition as that in which Mr. Bell found it sixty years ago. There are no *ola* books in the temple library : the present incumbent presumed that they had been removed before his time to the headquarters of the Nikaya.

Strangely, not a single rock-inscription (as distinct from a cave inscription) has yet been found at Handagalakanda. Excavation may reveal buried rock inscriptions, particularly in the area where the main and subsidiary thupas, built upon rock, lie in almost complete ruin: and the ancient name of the Vihara, now unknown, may then come to light.

Transliterations of the 30 cave inscriptions, made from eye-copies, are given below. Some of the eye-copies have, by the kindness of Dr. Senarat Paranavitana, been checked with the estampages in his Department.

- (1) 1st B.C. PARUMAKA BAKINIYA VELAHA LENE
AHALI PUTA PARUMAKA DATAHA LENE
SAGASA
- (2) 1ST B.C. PARUMAKA UGAPIYIKA TISAHA LENE
CATUDISIKA SAGAYE NIYATE
- (3) 2nd B.C. Symbol. PARUMAKA NAGA PUTA TISAHA
LENE SAGASA
- (4) 1stB.C. PARUMAKA GODAHA MARUMAKANAKA
UTALIYA MATAYA UPASIKA HUMANAYA
LENE
- (5) 2nd B.C. SAGASA LENE BATA CITAGUTASA ...
VELASA L (ENE) (PA) RUMAKA..SAMASA
LENE
- (6) 1st B.C. SIDDHA(M) PANADIKA CUDAHANAYAHA
PUTE MADUKA ABAHA LENE SAGA
NIYATE
- (7) 2ND B.C. GAPATI VELU PUTANA TINI BATIKANA
SAGASA BATA DATAHA LENE
- (8) 1st B.C. NAKA NAKARAKA VAPI HAMIKA
UPASAKA DATAHA LENE
UPASAKA HUMA CA LENE SAGASA
- (9) (a) 2nd B.C. This inscription has been partly obliterated
by a later inscription incised over a portion of
it. What remains of it reads :- BATA
DATAHA...
(b)1st B.C. Partly over the above :- ANULAPI VAPI
HAMIKA PARUMAKA
MAHAVETILIYA LENE SAGHASA
- (10)1st B.C. NA. RAHA MATAYA UPASIKA
SAMANAYA LENE CATUDISA SAGHA PATI
BAPITA

- (11) 1st B.C. NAKODAPIKE VAPI HAMIKA PARUMAKA
MAHADATAHA PUTA PARUMAKA
DIGADATAHA LENE SAGHASA
- (12)(a) 2nd B.C. The greater part of this inscription can be read,
although a later inscription has been incised
over it :- BAMANA SUGA PUTA
PUSADEVASA...LENE
- (b) 1st B.C. Incised over the preceding epigraph :-
MITA TERAHA BAKINIYA UPASIKA
RUVALAYA LENE CATUDISAHHA LENE
CATUDISIKA SAGASA
- (c) 2nd B.C. Below the above:- PARUMAKA ABIJIYA
LENE CUDATISAHHA LENE SAGAYE
NIYATE
- (13) 1st B.C. DATA TERAHA MATAYA UPASIKA TISAYA
LENE JETA PUTA TISAHHA EKA MACATANA
PARUMAKA PADITAHHA PUTAHHA
CATUDISIKA SAGASA
- (14) 1st B.C. UPATISA TERAHA BAGINIYA LENE AGATA
ANAGATA CATUDISA SAGHAYE NIYATE
- (15) 1st B.C. PARUMAKA BAMANAHA PUTA DANUKAYA
GUTAHHA LENE SAGHASA
- (16) 2nd B.C. AGATA ANAGATA CATUDISA SAGASABATA
SATAHA LENE.
Vertical line PARUMAKA ABAHA LENE
SAGASA
- (17) 1st B.C. UPASIKA RUGAYA LENE UPASIKA TISAYA
LENE UPASIKA SIVAYA MACATANA AGATA
ANAGATA CATUDISA SAGHASA
- (18) 2nd B.C. PARUMAKA CANISATA SUMANA PUTA
PARUMAKA PATAKANA SATASA SAGASA

- (19) 1st B.C. CATUDISIKA SAGAYE NIYATE PARUMAKA
GUDAHA ABAKA UVASIKA HUJATAYA
LENE
- (20) 2nd B.C. PARUMAKA BAMA PUTA PARUMAKA
TISAHA LENE
- (21) 2nd B.C. BATA NAGAHA LENE SAGASA
- (22) 2nd B.C. BATA NAGAHA LENE SAGASA MATALA
GAMIKA PUTA GAMIKA PUTA GAMIKA
TISAHA LENE
- (23) 1st A.C. SI (DDHAM) UPASAKA ABAHA MALI
UVASAKA SAGAHA CA SAGA NIYATE DASA
PARIKARE UVASIKA
- (24) 2nd B.C. PARUMAKA TISA PUTAHA LENE SAGASA
DUTAKAHA
- (25) 2nd B.C. BATA NAGAHA LENE.
- (26) 1st B.C. PARUMAKA ABAHA PUTAHA PARUMAKA
GUDAHA LENE CATUDISIKA SAGAYA
- (27) 2nd B.C. GAHA LENE SAGASA

C.W.NICHOLAS

[Mr. C.W. Nicholas (1898-1964) who was the first Director of the Department of Wild Life Conservation was a scholar whose extensive research led to the discovery of many inscriptions regarding which no information was earlier available. The article reproduced above written by him was originally published in 1953 in the 'Ceylon Historical Journal'.]

HANDAGALA VIHARAYA

This essay is an attempt to explore and trace the historic origins of the name of the Handagala viharaya according to available evidence.

Handagala viharaya is a forest hermitage dating back to the period of King Devanampiya Tissa (250 -210 BC). It occupies a land area spreading over seven hundred acres and is situated about three km northwards from the third km post on Medawachchiya – Horowpatana road in Kunchuttu Korale, Hurulu Palatha in Medawachchiya electorate. The huge cave studded rocky range on which the viharaya is situated rises to a height of 648 ft above mean sea level. On the crest of the rocky range are the ruins of a small dagoba. While ruins of around five other dagobas are also seen on the other rocky hills at this site, a magnificent view of the outlying areas is visible from the peak of the main rock. Sacred places such as Mihintale Maha Seya, Ruwanweliseya, Abayagiriya, Jetavanaramaya, Mirisawetiya as well as the Ritigala rocky range are clearly visible at this elevation. The view from the peak is so captivating that a person who climbs the peak crest would find it difficult to take his eyes away and leave the spot.

Fifteen caves with pre-brahmi inscriptions dating back to 3rd century B.C - the period Revd Mahinda introduced Buddhism into Sri Lanka, and another sixteen in post-brahmi script are found at this site. Transliterations of three selected inscriptions from the fifteen pre-brahmi inscriptions are given below with their translations.

'Gapati Velu Putana Tini Batikana Sagasa Bata Dataha Lene'

(Bata Datta cave which belongs to the three brothers - sons of householder Velu was donated to the priesthood)

'Bata Nagaha Lene Sagasa Matali Gamika Puta Gamika Tisaha Lene'

(The cave of Bata Naga and the headman of Matali village was donated to the priesthood.)

'Parumaka Sadaha Lene Agata Anagata Catudisa Sagasa'

(Headman Sadaha's cave has been donated to the priests who are present and not present)

Transliterations and translations of three of the sixteen inscriptions of the post-brahmi era- 1st century AD are given below.

'Naka Nakaraka Vapi Hamika Upasaka Dataha Lene Upasaka Huma Ca Lene Sagasa'

(The cave owned by lay devotee Datta and lay devotee Uma is for the use of the priests)

'Anulapi Vapi Hami Parumaka Mahavebaliya Lene Saghasa'

(Cave of headman Mahavebaliya owner of Anulapi wewa is for the use of the priests)

'Nakodapike vapi hamika parumaka Mahadataha puta parumaka Digadataha lene saghasa'

(Cave of Digadatta son of headman Mahadatta owner of Nakodapike wewa is for the use of the priests.)

According to the above archaeological evidence, the origin of this temple can be traced to the reign of King Devanampiya Tissa in 3rd century BC. Other inscriptions in post-brahmi script dating to 1st century BC too are to be found here.

It may be worthwhile to explore the possible reasons for the non-availability of inscriptions dating from about 1st century A.D. at this site. The country had experienced a period of considerable unrest in the reign of King Valagamba (103 BC - 89 BC). In addition to an island-wide drought that had lasted over twelve years, Tamil invaders from the Indian sub-continent – Pulahattha, Bahiya, Panayamara, Piliyamara, Dathika had gained control of the Anuradhapura kingdom and a Brahmin seeking kingship had been waging terrorist attacks in Ruhuna. It may be that during this period, bhikkus who had been resident in the ancient temples including Handagala may have abandoned them. The absence of inscriptions of 1st century A.D. may be due to this reason.

Handagala viharaya has undoubtedly been an ancient forest hermitage. Even to-day it provides an ideal environment for meditation. Ancient caves in which drip-ledges have been cut are found in even the most inaccessible places at this site. The caves found here provide a haven to those who wish to escape from busy lay lives, develop mind discipline and enter the path of meditation to eventually achieve the goal of nirvana. Water springs and pools resulting from the rain water flowing down the rocky surface had been converted into beautiful ponds by master craftsmen of that era. They may have provided an adequate supply of water to meet the requirements of the viharaya. The large extents of flat land scattered with many ancient reservoirs and extending as far as one could see from the mountain peak bear clear evidence of a thriving agriculture that had been practiced. Viharagama wewa, the reservoir belonging to the Handagala temple could be seen about a half-kilometer away in the northern direction. There is sufficient evidence to believe that the hinterland was capable of conveniently providing alms and other needs to hundreds of priests who had been resident in the forty five caves in a distant era. A thriving farming population may have then been resident in the areas neighbouring the temple.

There is evidence to indicate that fresco paintings had been drawn underneath on the spreading roof of the biggest cave in which is also found an inscription with pre - AD script. The portion of the fresco that is still available depicting a handsomely built dancer in traditional costume in a striking pose is certainly bound to fascinate any viewer. The dancer's rhythmic movement as reflected in the fingers of the left hand is expressive of the rich Tandava dancing tradition which had been widespread in the country in that period. Portions of the pair of graceful hands of a female dancer in action and depicting the 'lasya' dancing tradition is found close-by to the above figure. The brush strokes and the colour-mix of these frescoes much resemble the Sigiriya painting tradition of 5th century A.D. Therefore these paintings appear to belong either to the Sigiriya period or to a pre-Sigiriya era. It may be that these frescoes had been done around the 4th or 5th century A.D when the viharaya was being renovated.

This ancient temple complex is known to-day as 'Handagala'. It is believed that this name may have originated because of the figure of the moon chiseled on a boulder located at an elevation on the rock. However it is difficult to believe that the name could have originated due to such a trivial fact. Therefore it is worthwhile examining whether there exist any natural physical features that may warrant the application of such a name. When the entire rocky complex was surveyed with such a frame of mind, I came across a geo-physical formation that may be considered as the background for this name. On this rocky complex is found a rock referred to as 'the four great treasures'. It is very much inaccessible and requires much effort and courage to climb it. Resting on three boulders nearby is a big whitish rocky outcrop, circular in appearance and referred to as the 'ball rock' - a wonderful creation of Nature that evokes much admiration. This is at the edge of the rocky range and borders a deep precipice the base of which opens out to a vast plain. A person observing this ball rock from a distance will see in

it the resemblance of the full moon rising from the eastern sky. This natural geophysical formation appears to be the origin of the meaningful name Handagala given to this rocky vihara complex.

The name 'Handagala vihara' means 'Chandagiri vihara' in Pali. According to the 'Lalata Dhatuwansa' and 'Dhatuwansa' (written in Sinhala), 'Sandagiri (Chandagiri)/ Sandagiri viharaya was built by sub-king Mahanaga, younger brother of King Devanampiyatissa (250-210 B.C). Although some hold the view that it refers to the Sandagiri dagoba found close to Tissamaharama dagoba, C.W Nicholas is of the opinion that the historical origin of the Sandagiri dagoba in Ruhuna does not go beyond 12th century AD. If we agree with this opinion, then we may have to presume that this temple is Handagala viharaya – Chandagiri viharaya that Mahanaga who was sub-king of King Devanampiya Tissa had built (i.e. during the time when Buddhism was introduced into Sri Lanka by Revd. Mahinda) before he fled the Anuradhapura kingdom to Ruhuna due to certain unfortunate personal problems. We may also refer to the fact that several ancient temples bearing the same name are found in different parts of the country. The fact that both Mihintale and Handagala rock could be clearly seen from each other locations indicates that sub-king Mahanaga had built this viharaya on a hill with forty five caves as a parallel act of brotherhood to the building of Mihintale vihara complex on a rocky hill range with sixty eight caves by King Devanampiyatissa dedicating it to Revd Mahinda and the bhikku sasana.

In the *Visuddhimagga* written by Revd. Buddhagoshā in 5th century AD there is a reference to a forest hermitage by the name '*Paacheenakhandaraji*'. This reference could be interpreted to mean a forest hermitage with rows of huge boulders situated eastwards of Anuradhapura. When one considers the geo-physical features of the Handagala vihara such as the rows of rocky outcrops, the forested environment and its location in relation to Anuradhapura there is much reason to believe that *Paacheenakhandaraji* is actually present-day Handagala.

C.W.Nicholas has expressed the view that according to historical facts ‘*Pacheenakhandarajiya*’ was situated close by to ‘*Chitta pabbata*’. Relying on the Mahavamsa and archaeological data, Prof. Paranavitana has identified ‘Chitta pabbata’ to be the place known today as Nettukkanda situated in Nuwaragam Palatha in Anuradhapura district. It is situated about a quarter-mile westwards at the 5th mile post along Kahatagasdigiliya - Ratmalgahawewa road in Kanadara Korale in Nuwaragam Palatha. He has also stated that the birth-village of giant Nandimitra who was the Army commander of King Dutugemunu was close by to Nettukkanda. According to the cave-inscription at Nettukkanda, that cave had been the work of Nandimitra. Chitta pabbata that has been identified as Nettukkanda is situated about six kilometers south-eastwards of present day Handagala. This further strengthens the view expressed earlier that historic Pacheenakhandaraji is present-day Handagala.

The reference to Pacheenakhandaraji in Visuddhimagga is re-stated here due to three reasons. Firstly it further strengthens the view that it may be a reference to Handagala. Secondly, it clearly depicts the modest lives led by the sangha during that time. Thirdly, because it would arouse emotional joy and happiness among beings who are leading pious lives strictly adhering to the Triple Gem.

Two youth of respectable lineage from Anuradhapura had entered the priesthood at Thuparamaya. One of them having practiced the Vinaya (Rules of discipline) had taken up residence in the forest hermitage Paacheenakhandiraji while the other bhikku had stayed back in Thuparamaya. The priest who was at Pacheenakhandiraji having resided there long, had thought that the place was ideal for physical and mental relaxation and hence should inform the thera who was his friend. Thereafter he had proceeded to see his priest-friend in Thuparamaya.

The Thuparama-resident priest on seeing him had come forward, paid obeisance and taken charge of his personal belongings. The visitor-priest from Pacheenakhandaraji had thereafter retired to a rest-room and happily thought that since his friend had been residing in Anuradhapura city for a considerable period, he would be able to receive from him rich alms such as ghee, treacle or some drink. Since he did not receive any before retiring for the night, when he arose the following morning he had thought that he would be served with sweetmeat and rice gruel received from devotees. As he did not receive such an offering in the morning, he had thought that devotees would be offering appetizing alms when they proceed on alms rounds. Accordingly, taking the begging bowl he had set out to proceed to the village with priests resident in the temple. When proceeding along one road he had received a spoonful of gruel. He had returned to the temple and partaken of it in the alms-hall.

The visiting-priest had thought that although gruel was not received regularly in the mornings, the donors may be providing delicious mid-day alms. After partaking the meagre alms he received on the mid-day round, the visiting priest enquired from the Thuparama-resident priest whether he had been subsisting throughout on alms of that nature. The Thuparama priest replied that it was so. Then the visiting priest has said "Reverend ! Pacheenakhandaraji in which I reside is a forest hermitage abundant with pleasing green foliage. Sheltered by an overhead canopy of tree tops providing shade, springs overflowing with clear water and experiencing no difficulties regarding the basic requisites of a priest, it is a convenient place to reside. Let us go there". Thereafter the two priests set out leaving through the southern city gate in Anuradhapura and proceeded along the road to Kumbalgama.

While proceeding, the visiting-priest had enquired from the other as to why he decided to take that road. "Since you were

vividly describing Pacheenakhandaraji I decided to take the road that leads to that hermitage" replied the Thuparama priest. The visiting priest had then enquired " Reverend, you have been residing at Thuparama all this time. Don't you have any extra belongings there ? "

"Reverend, I do not have any belongings there. Even the bed and chair I have been using belong to the Sangha. Therefore I arranged them in their places and cleaned up the premises before leaving. The three-ropes and the alms-bowl which I need for my daily sustenance are with me".

The visiting-priest then said that he left behind the oil container and satchel Thuparama priest had then asked whether he kept so many items in a place he had lodged for a single day. He replied that it was so. The visiting-priest being pleased with that reply paid obeisance to the Thuparama priest and said "Reverend, every place is a forest hermitage for priests like you. Thuparama is the repository for several valuable relics of four Buddhas who lived during this era, namely Kakusanda, Konagama, Kashyapa, and Gautama. When residing here you will be able to listen to sermons originating from Lovamahapaya, observe pious priests and develop the feeling that you are living in an era in which Buddha is alive. Therefore you may continue to reside in Thuparamaya."

Having said that, he returned to Pacheenakhandaraji on the second day.

According to the above account, the Thuparama-resident priest had taken the road from the south gate in Anuradhapura city to proceed to Kumbalgama. Although there are several routes through which Handagala could be reached, the route through Ratmalgahawewa along Mihintale – Kahatagasdigiliya road is the most convenient. It is this ancient route through Mihintale that the Thuparama priest had taken to proceed to Handagala.

In describing the charm of Pacheenakhandaraji the ready availability of water and the four basic requisites of bhikkus have been mentioned. Handagala vihara complex which is sheltered by a thick foliage cover is also gifted with an abundant water supply through springs and several pools of different sizes. Donors of three of the caves dating beyond the first century BC, are three private owners namely Datta upasaka, Pumuba maha webeli and Pramuka Dighadhantha, a son of Pusu Mahadhantha. These three have been referred to in the cave inscriptions as "*naka nataraka vapi hamikavetiliya*", "*anulapi vapi hamika parumakamahavetiliya*" and "*nakodapike vapi hamika parumaka digaa dataha lene saghasa*". These reservoirs appear to have been close by to Handagala vihara. Viharagama wewa which is the property of Handagala viharaya is found about ½ km to the north of the vihara premises. A person observing the outlying region from the rock summit would be able to count as many as fourteen reservoirs overflowing with water. There is no doubt that the low lying area surrounding Handagala with water supplied from these reservoirs must have been a prosperous agricultural region in the ancient past. The requirements of the priests who were resident in Pacheenakhandaraji (Handagala) referred to in the earlier account must have been well looked after by the faithful from the prosperous farming community who had been living here. Pacheenakhandaraji priest may have expected rich alms from the donors at Thuparama in view of his experience of receiving such alms which he had been used to in this environment.

Handagala is situated in the present Medawachchiya electorate. The origin of the name 'Medawachchiya' is unknown. The name Medawachchiya appears to have evolved from the historic name Pacheenakhandaraji. The evolutionary process of the name appears to be as follows - Pacheenakhandaraji > Pacheenaraji > Pedumraji > Medumraji > Medauwijiya > Medawajiya > Medawachchi . If this view is accepted, this area may have derived this name from Pacheenakhandaraji which was another name by which Handagala viharaya had been known. Dambulu lena > Dambulla, Tala muhudu

giri > Mulkirigala have come to be associated with those respective areas due to the names of historically important viharayas found in their vicinity.

According to C.W. Nicholas, the Khandaraja viharaya that King Upatissa I (365-406 AD), the elder son of King Buddhadasa had restored as referred to in the Mahavansa is Pacheenakhandaraji. The ancient fresco found on the roof of the large cave at Handagala may have been done during the restoration of Handagala viharaya by King Upatissa. This view is strengthened by the assumption made earlier that it may be a fresco done either during the Sigiriya period of painting or a little earlier.

There is evidence to the fact that Handagala vihara which had continued to be of service to religion and society throughout during the periods of the Anuradhapura, Polonnaruwa, Dambadeniya, Kurunegala, Gampola, Kotte and Sitawaka kingdoms had during the time of the Kandyan kingdom undergone restoration by Kandyan kings on the initiative of Welivita Saranankara thero.

With the end of terrorism in the country there is evidence of a re-awakening at Handagala due to the untiring efforts of Revd Kendewe Samitha thero with able assistance from Hon. D.M.Jayaratne, Prime Minister and Minister of Buddha Sasana and Hon. Tissa Karalliyadde, Minister of Women's Affairs and Child Development. With guidance and technical advice from the Dept of Archaeology a programme is in progress for the restoration of the ruins, the irrigation system and agriculture for the development of the village. The foundation for this project was launched on 06th January 2011

At a time when peace has been restored in the country, the restoration of historic viharas and the launching of numerous development programmes centred around viharayas is a cause for satisfaction for all peace loving citizens of the country.

Prof. M.W.Wimal Wijeratne
Ex-Professor
Sinhala and Mass Communication,
University of Sri Jayawardanepura

Restoration and Development Project

Dagobas which had been built several centuries ago by royal personages, chieftains and pious citizens to enhance the religious value of Handagala rock temple lay in ruins. Many other ancient buildings such as the priests' quarters, preaching hall and bathing ponds as well as monuments which during the time of our ancestors were symbols of the active place of worship that had been radiating religious and spiritual solace to generations in Nuwarakalaviya and outlying areas have got destroyed either due to hostile acts or due to ravages of time. The several hundred granite steps that led the pilgrims up to the peak for worship is today in bits and pieces.

The aim of the rehabilitation project is primarily to carry out restoration work on the Handagala hill to restore this historic temple as far as possible to its former glory. The restoration work as well as the erection of new structures is to be done under the expert guidance and close supervision of officials of the Department of Archaeology. Their specialist knowledge in restoration and rehabilitation of ancient monuments have proved to be very useful as we proceed with the work.

The project involves in addition to restoration work, the building of new utility structures which have to be integral elements in a Buddhist temple.

The programmed restoration and development work include the following :-

1. Restoration of the old **brick stupa** on the hill summit
2. Erection of a new **30ft stupa** on the hill summit

3. Restoration of the fragmented basal terraces of the **large stupa with a 60 ft diameter base**
4. Restoration of the **granite flight steps** leading to the hill summit
5. Restoration of the **two ancient ponds** on the hill
6. Strengthening the **bodhi prakara** (protective wall) encircling the bo-tree
7. Restoration of the **ancient Devale** to its original condition
8. **Ancient foot paths** in the temple premises to be re-traced for use.
9. Restoration of the ancient ‘Seema Maalakaya’
10. Erection of a ‘wahalkada’
11. A water supply scheme for the temple
12. Conversion of the temple premises into an environmental Park
13. Erection of 30ft standing Buddha image in the middle of the bond at the base of the hill and the construction of a 120 ft long bridge to reach the image.

In addition to the above restoration work, it is also programmed to erect several utility buildings, creation of a water supply scheme and the development of an agro-based environmental park.

A close nexus between the temple and the village has been symbolic of our proud Sinhala Buddhist civilization. In the ancient past the village temple not only met the religious needs of the villagers but also provided leadership and guidance in the pursuance of economic activities. The civilization was agro-based. Farming cycle commenced with visits to the temple to seek the blessings of the temple priests and terminated with the offering of the first portion of the harvest to the temple. This was observed not only in relation to

rice, the staple crop but also for other agricultural produce grown with difficulty in the face of ravaging wild animals and a hostile climate.

Scholars have identified the ‘*Paacheenakhandarajji*’ mentioned in *Visuddhimagga* written in the 5th century AD by Revd. Buddhaghosa as the ancient name for Handagala (Please refer the article by Prof Wimal Wijeratne in this publication). According to a vivid description on the temple premises as given in the above work much of the vast area that belonged to the temple had been an orchard with much greenery which had such a lush vegetation that it had grown heavily to provide a canopy cover providing shelter from the sun. The resident priests were able to have an abundance of fruits plucked from the temple premises, unlike the priests who lived in the city areas devoid of such rich vegetation. It is intended to re-create this scenario with assistance, guidance and counseling from horticulturists and other specialists in the Department of Agriculture. Cultivation of vegetables, edible fruit trees, will be undertaken with the active participation of mainly the neighbouring villages. It is also hoped that the extensive land area belonging to the temple when well planted with selected varieties could be the foundation for a processing plant. This development programme which has been launched centering around the Handagala viharaya, apart from creating a big stimulus to generate economic development in the neighbouring villages will contribute to revive the strong link which earlier existed between the temple and the village but had unfortunately become weakened in the recent past.

This large scale project which was initially a mere dream was brought to life by the generous assistance given by several distinguished citizens and important organizations. At least a brief reference regarding them is called for.

The keen interest and dedication shown in this project from its inception by Hon. Tissa Karalliyadda (Minister for Child Development and Women’s Affairs) who hails from a well-known

leading family in rajarata much reputed for maintaining very close links with the rajarata peasantry has indeed been a major blessing for this project. He continues to provide an encouraging leadership to ensure that the work proceeds smoothly and successfully. It was also due to his initiative that Hon D.M.Jayaratne, Prime Minister too developed an interest and provided assistance to the Project. Ministry of Buddha Sasana has already initiated action to declare the Vihara premises as a Sacred Area. Secretary of the Ministry of Construction Mr Gothabhaya Jayaratne has extended the fullest support for this move.

A large scale Project of this magnitude cannot be made a reality without a large labour force. It was our fortune that Mr Gotabhaya Rajapaksa, Secretary Ministry of Defence came to our rescue at this stage. He acted swiftly and issued the necessary instructions. Accordingly with the approval of Rear Admiral Ananda Pieris, Head of the Civil Defence Force; Col. Punchi Banda of the Civil Defence Force, Eastern Headquarters provided a hundred strong labour force. They worked tirelessly and helped in the completion of much of the construction work.

The interest shown by Ministry Secretary Ms. Kanthi Wijetunga Dr. Jagath Balasuriya, Hon. Minister for National Heritage and the dedication shown by Dr Senarath Dissanayake, Director General of Archaeology and his officers in the performance of the activities for which they are responsible have been an inspiration to all others associated with this Project.

Chief Minister of the North Central Provincial Council Hon. Berty Premalal Dissanayake has provided the necessary funds for the construction of the access road.

Minister for Wild Life Conservation Hon. S.M.Chandrasena allocated necessary funds for the reconstruction and rehabilitation of the Viharagama reservoir while Hon. K.H.Nandasena, Provincial

Minister of Agriculture and the Provincial Council have been an immense source of strength. Their total contribution have been very significant.

The interest shown in the project by Mr K.A.T.B. Jayawardane, Private Secretary to Hon.

Minister Tissa Karalliyadde and by Ms Kalyani Karalliyadde, Provincial Council Member have been of much value to us in proceeding with the work..

Maximum assistance has been received from the Anuradhapura District Secretary as well as from the Divisional Secretary, Kebitigollewa and the O.I.C. of the Kebitigollewa Police whenever we had to seek their assistance.

In addition to the above important personalities are the devotees living in the villages encircling the viharaya. Apart from the labour donated through 'shramadaana' they have provided financial support as best as they could and appear to be impatiently waiting for the day on which Handagala would be restored to its former glory.

The blessings conferred by the Ven. Kirimetiyaawala Gnanwimala, Chief Priest of the temple and 'Anuvichchaka' of the Ramanna Nikaya need special mention. The dedication shown by the 'Viharaadhikari Ven. Wattegama Mithuna has been a source of inspiration to all who are engaged in the completion of this large-scale project.

The assistance received from Sri Sudharshanaramaya Padaviya, Jinalankaramaya Ruwanpura Padaviya, Dharmakeerthi aramaya Collpetty and Dharmodaya Viharaya, Wellawatte of the Handagala Vihara Paramparawa gratefully appreciated.

I also recollect reverentially my Teacher the late Udangawe Narada Nayaka Thero who ordained me to the priesthood.

Finally, the assistance rendered by Mr Udaya Kulatilake Proprietor of Udaya Graphics (Pvt) Ltd, who with the fullest support of Mrs Kulatilake, their son Hasitha Udara Kulatilake and the staff have over a period of two decades been printing free all our printing requirements is gratefully much appreciated.

**Kendewe Samitha Thero,
Viharadipathi,
Handagala Kanda ancient cave temple.**